

Izohlar

I

"Layli va Majnun" haqidagi qissa arab xalqlari orasida keng tarqalgani va g'oyat mashhur bo'lgani haqida akademik I. Yu, Krachkovskiy shunday yozgan edi: "Sharqda Layli va Majnun G'arbdagi Romeo va JulKjettaga nisbatan mashhurroqdir". Ibn Qutayba, Al-Johiz, Abu Bakr al-Volibiy va boshqa arab olimlarining asarlarida Layli va Majnun haqidagi turligtuman rivoyatlar beriladi. Badiiy adabiyotga kelganda Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy, Ashraf, Jomiy, Amir Shayxim Suhayliy qalamiga mansub dostonlar yaratildi. Turkiy tilda esa Gulshahriy, Oshiq Posho, Shahidiy kabi shoirlar Layli va Majnun orasidagi ishq sarguzashtlari haqida o'z dostonlarida ayrim parchalar berdilar, "bu parchalar Layli va Majnun afsonasining turkiy tildagi dastlabki kurtaklari sifatida ahamiyatlidir" (T. Ahmedov. Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostoni. T, "Fan", 1970, 29-6). "Layli va Majnun" Alisher Navoiy "Xamsa"sining uchinchi dostoni bo'lib, 1484 yilda yozilgan. Dostonning kirish boblaridan birida Navoiy anKjanani davom ettirib, bu mavzuda asar yozgan salafini chuqur hurmat va ehtirom bilan tilga oladi. Ulardan farqli o'laroq asarini turkiyda yozganini alohida taKjkidlaydi.

Navoiy Nizomiyning dostonini "qalKja"ga, Dehlaviynikini yaxshi bezakli "qasr"ga o'xshatib, o'zining dostonini esa "qalKja" va "qasr" atrofidagi shahar va bog'larga qiyos etadi. Shoir o'z asarini "Firoqnama", "Nomai dard" deb ham ataydi[1].

"Bu dostonning asosiy g'oyasi ham, qahramonlari ham, syujeti ham Nizomiyda qanday bo'lsa, Xusrav Dehlaviy, Jomiy, Navoiy, Fuzuliy va boshqalarda ham shundaydir. Shunga qaramay, bu avtorlarning hammasi original asar yozgan. Chunki bu qissani har qaysi sanKjatkor o'zi yashagan tarixiy sharoitdan kelib chiqib, o'z individual stili va shoirlik temperamenti bilan kuylagan" (Qarang: A. Hayitmetov. Navoiyning ijodiy metodi masalalari, T., 1963, 117-6.).

"Layli va Majnun"ning boshlapish qismi bir necha anKjanaviy boblar bilan boshlanadi.

1. Sharq mumtoz adabiyotida aniq anKjana mavjuddir. Unga ko'ra har qanday asar Xudoning madhib ʻʻ hamd, undan iltijo - munojot, Muhammad layg'ambar taKjirifi - naKjt kabi maxsus boblar bilan boshlanadi.

Navoiyning "Layli va Majnun" dostonining I bobi ham xuddi shu anKjanaga muvofiq Xudo madhiga bag'ishlangandir. Unda shoir davrning buyuk so'z ustasi va faylasuf olimi sifatida olamning yaratilishi, tun, kun, oy, quyosh, yulduzlarning, bahor, kuz, qish fasllari va ulardagi tabiatning o'znga xos jilolari, insonning tabiat ichida yaratilishi, yo'qdan bor, bordan yo'q bo'lishi - bular hammasi Xudoning beqiyos qudrati va ulug'ligining ifodasi ekapini taKjkidlab, unga hamdu sanolar o'qiydi. U o'zining tajallisi bilan hammaning diliga zavq bag'ishlaydi. Navoiy yaratuvchinnmg "har ssridagi tajallisi jahonda Layli bo'lib ko'rinadi, jilva qiladi, uning bu xususiyatn esa yaratilganlarni Majnun qilmokdir",- deb yozadi:

Ey har sorikim, qilib tajalli,
Ul mazhar o'lub jahonda Layli.

Ey oniki Layli aylab otin,
Majnun qilmoq qilib sifotin.

Navoiy o'z davrining mukammal bilimli farzandi. Uni iloh ilmidan chetlab tasavvur qilish mumkin emas, albatta. Hozirgi yangicha fikrlash jarayonida shoir asarlarini uning ilohga, tasavvufga oid qarashlari bilan bog'liq holda o'rganishga eKjtibor berilmoqda. (Qarang: N. Komilov va B. Eraliev. "Ishq otashining samapdari", Sharq yulduzi. 1991, 11). Jumladan, "Layli va Majnun" dostoni sof ilohiy sevgi asari sifatida tahlil etiladi. Vaholanki, Navoiyning buyukligi va mutafakkirligi shundaki, "Layli va Majnun"da garchi tasavvufga oid talqinlar bo'lsa-da, voqealar zamirida kishi qalbini larzaga soluvchi fojiaiy-majoziy ishq qismati, ijtimoiy adolatsizlik tasviri shu qadar hayotiy tasvirlanganki, bundan shoirning o'zi ham qattiq iztirobga tushadi va "Yig'lay-yig'lay tugatdim oxir" deb qissaga yakun yasaydi. "Layli va Majnun" dostoni dunyoviy adabiyotning eng go'zal namunalardan biri sanaladi.

Majnun - telba, devona, jinni demakdir. "Sharqdagi eng mashhur qahramonlardan. Qadimiy arab manbalarining shahodat berishicha, Majnun tarixiy shaxs bo'lib, Arabistondagi Bani Omir qabilasiga mansub bo'lgan. Majnunning oshiqlik qismati haqida Sharkda juda ko'p rivoyatlar to'qilgan. U Nizomiy, Dehlaviy, Navoiy kabi ulug' sanKjatkorlarning ijodida fojiaiy qahramon sifatida o'rin egallagan". (Alisher Navoiy, mukammal asarlar to'plami. VII tom, 359-6). Xuddi shu fikrlar Layliga ham taalluqlidir. Layli arab manbalarida kichik epizod obraz - ko'rinishga ega bo'lgan. Ibn Qutayba o'zining "Kitob ush-sheKjr vash-shuaro" nomli asarida Layli haqida so'zlash Majnunni gapirtirish uchun asosiy kalit edi, degan muhim fikr bildiradi. Nizomiydan boshlab, bu fikr mahorat bilan rivojlantirildi va Layli dostonida mukammal, etuk, barkamol ayol obraziga - sevgi va vafu ramziga aylantirildi. Ayni vaqtda dostonida Navoiy Layli va Majnunlar obrazi orqali majozni oshiq-maKjshuqlar timsolini gavdalandirgan.

2. Ushbu bayt "Xamsaning 1960 yil nashrida tushib qolgan. Biz uni "Layli va Majnun"ning tanqidiy matni asosida tikladik.

3. Jallat alouhu ea shaKjnuhb ʻʻfabcha: uning ezguliklari va shaKjni ulug' demakdir.

II

1. Mazkur bobda shoir xudoga munojot qilib. uni borliqni yaratgan yagona va oliy zot deb qaraydi va o'z gunohlarini, xatolarini kechirishni iltijo qiladi. Shoir dostonni yozishga kirishar ekan, xudodan o'ziga madad va ko'mak so'raydi. Bunda Navoiyning ilohga ishonchi, yuksak eKjtiquodi, diniy qarashlari o'z ifodasini topgandir.

Navoiyning umri oxirlarida yozilgan va shoir tavalludining 550 yilligi munosabati bilan turli (o'zbek, rus, ingliz, nemis, fors) tillarida chop etilgan "Munojot" asarida esa uning dostonlari tarkibidagi avvalgi boblaridagi munojot yaxlit, keng ko'lamda yoritilib, adibning bu xususdagi g'oyaviy niyati bayon etiladi. (Qarang: Alisher Navoiy. Munojot. T., 1991. Nashrga tayyorlovchi va so'zboshi muallifi S. G'anieva).

Munojotlarda ruhiy, maKjnaviy poklik, imon va eKjtiquod sofligi inson kamoloti uchun hayotiy zarurat ekani taKjkidlanadi.

Navoiy Ollohdan iltijo qilib yozadi:

Har necha emas manga bu oson,
Lekin sanga bordur asru oson.
Boq dardu malolatimg'a, yorab,
Rahm ayla bu holatimg'a, yorab,
Lutf ayla o'zum sori no'lum chek,
Chekting chu yo'lum tutub qo'lum chek...

Chun olima qo'ymading yovuz yo'l.
Sayr ichra nasibim ayla tuz yo'l.
Shukrungg'a tilimni qoyil ayla,
Sajdangg'a boshimni moyil ayla.
O'ksutma hidoyatingni mendin,
Kam qilma inoyatingni mendin...
Har qissada shukr sol tilimg'a,
Harg'ussadasabrberiling'a...

2. Shayanishloh - arabcha: xudo yo'lida biror narsa (ber!) demakdir.
3. Moarafnok - arabcha: seni etarli tanimadik, maKjnosini bildiradi.
4. Ana afsahB" arabcha: men so'zga chechanman, demakdir.
5. Louxsi - arabcha: son-sanoqsiz, sanay olmayman, degan mazmuni anglatadi.

III

1. Ushbu bobda Navoiy Muhammad payg'ambar madhiga o'tadi. Shoir Muhammad payg'ambar islom dinining asoschisi, xudoning erdagi rasuli hamda anbiyolarning oxirgisi, uning barcha yaxshi xislatlari, kalomi el uchun o'rnak va tabarruk ekapligini taKjriflaydi.

Muhammad payg'ambarning har bir so'zi musulmonlarga ham qarz, ham farz deb taKjkidlanadi:

Buyrug'laring elga qarz yanglig',
Sunnatlaring elga farz yanglig'...
Ruxsoriki keldi qursi xurshed,
Ul mehr qamarvash o'ldi jovid.

2. Kashshamsi nisfunnahrB" arabcha: kun o'rtasidagi (jazirama) quyoshga o'xshaydi, degan maKjnoni anglatadi.
3. Kuntu nabiyyan - arabcha: "Men payg'ambarman", deb boshlanadigan hadisga ishora.
4. JibrilB" Jabrail so'zining qisqargan shakli. Xudo bilan payg'ambar o'rtasida vositachi, vahiy keltiruvchi farishta nomi.
5. Sulaymon - islomda payg'ambar va shan - shavkatli podshoh hamdir. Rivoyatlarga ko'ra, unga eru osmon, shamol, devu pari, barcha hayvonot olami bo'ysungan. Unish taxtini devlar ko'tarib shamol uchirib, qushlar esa boshiga soyabon bo'lpshar ekan. Bir Kun Hudhud Sulaimonga Sabo shahri va uning malikasi Bilqis haqida xabar keltiradp. Bu ikki baytda shunga ishora qilib talmeh orqali Jabrailning Muhammad payg'ambarga payk - xabar etkazib turishini Hudhudning Sulaymonga xabar etkazishiga qiyos etilmoqda.

IV

1. Diniy manbalarga ko'ra, Muhammad payg'ambarning Makkadan Quddusga borishi va u erdan Buroq otiga minib ko'kka chiqishi va xudo bilan muloqotda bo'lib qaytgan tuni - MeKjroj tuni deb ataladi. Mazkur bobda Navoiy anKjanani davom ettirib, shu voqeani zo'r mahorat bilan tasvirlaydi. Bunda Muhammad payg'ambarning sayyoralar, yulduzlar, o'n ikki burj aro ko'kka ko'tarilishi tasviri ajoyib manzara kasb etadi. Navoiy ilmi nujumdan yaxshi maKjllumotga ega bo'lganligi sababli sayyora, yulduzlarning nomlarinigina amas, ularning xususiyatlarini ham ko'zda tutadi na tashxis sanKjatidan foydalanib, koinotdagi jonsiz narsalarni insoniy sifatlarda jonlantiradi va MeKjroj tuning mo'Kjjizaviy holatini tasvirlaydi: "Gardun ko'zini uning-payg'ambarning yuziga ochadi, anjum esa diramin yuziga sochadi"; hammayokda uni hurramlik bilan kutib oladilar:

...Bahromko'ribbiyikjanobin,
Tashlab qilichin, o'pub rikobin.
Birjisqa chun etib rikobi,
Ish ang'a saodat iktisobi.
Soyislig'iga Zuhal urub fol.
Gaz dastasi bila qo'lida girbol.
Savru Hamal aylabon fig'onlar,
Qurboni aning qilurga jonlar...

Bahromni Mirrix ham deydilar; Forslarda Bahrom, yunonlarda Mars sayyorasi. Uni urush homiysi hisoblaganlar. Qadimgi ilmi nujumga ko'ra Bahrom beshinchi falak sayyorasi bo'lib, erdan kichik, to'rtinchi o'rinda turadi. Bu baytda shoir Muhammad payg'ambar MeKjrojga ko'tarilganda, uni ko'rgan Bahrom qo'lidan qilichini tashlab, otining rikobi - uzangisini o'padi, deya taKjriflaydi. Shoir bu voqeaning mushohidlari sayyoralar edi, demoqchi bo'ladi. Birjis - Mushtariy (Yupiter) sayyorasining forscha nomi. Ilmi nujumda bu sayyorani "SaKjdi akbar" va "Falak qozisi" ham deb yuritiladi, joyi beshinchi falakda deydilar. Shoir bu baytda Muhammad payg'ambar otining uzangisini Bahrom o'pdi, keyin Birjisga rikobi etishti va bundan u g'oyat saodatmand bo'ldi, deydi.

Zuhal - Saturnning arabcha nomi, Kayvon ham deyiladi. Joyi oltinchi falakda ekan. Shoir bu baytda Zuhal sayyorasi Muhammad payg'ambarga otboqar bo'lishni orzu qilganini taKjriflaydi. Savr - eski astrologiyada osmondagi o'n ikki burjning ikkinchisi. Quyosh yili hisobida aprelKjoyigato'g'rikeladi.

Hamal - o'n ikki burjning birinchisi, unga quyosh mart oyida kiradi. Quyosh yili hisobida birinchi oy nomi mart oyiga to'g'ri keladi

2. Val-Layli izo yagsho - arabcha: tun qorong'usi bilan qasam ichaman.
3. MozogB" arabcha: Muhammad payg'ambar o'zi va ko'zi madh etilgan oyatdagi so'z.
4. Va motaga - arabcha: Muhammad payg'ambar madh etilgan oyatdagi so'z.

V

1. "Oldida gavhar bir qatra suvdek tuyuladigan so'z gavhari vasfida bir necha so'z demoq. "Besh xazina"si oldida Qorun xazinasi vayronadek ko'rinadigan Ganja hakimi taKjrifida ganj sochmoq: Kashmir jodulari uning oldida ip esholmaydigan Hind sehrgarini uning gavhari shodasiga tizmoq va o'z nazmning churuk ipini va uzuq torini ham ularga ulamoq". Bu bobda Navoiy o'zidan

- avvalgi salafklarining "so'zdan qanday foydalanganlari haqida, so'zning qimmatini, uni hech qanday durru javohirlar bilan tenglashtirib bo'lmashligini, so'z bir dengiz bo'lib uning tubida cheksiz ma'kno olami yashirilib yotganini ta'kjudlandi. (Qarang: Layli va Majnun, O'zbek adabiyoti tarixi, 2-jild, 1977, 259-6.).
2. Qorun - behisob boylikka ega bo'lgan diniy afsonaviy shaxs. Navoiy o'zining "Tarixi anbiyo va hukamo" asarida Qorunni Muso payg'ambar qarindoshlaridan ekani, ilmu fazilatda o'tkir, ayniqsa, kimyo fanida mohir, qobiliyatli kishi bo'lganini yozadi. Keyincha, u ko'p oltin to'plab, katta boylikka ega bo'ladi. Xazinasi bilan birga uning xasisligi, imonsizligi osha boradi. U xudoni ham tan olmay qo'yadi. Musoning uni dinga, e'ktiqodga chaqirishiga ham parvo qilmaydi. Natijada Musoning duobadiga uchraydi, tamomi xazinasi, boyligi bilan uni er yutadi. (Qarang: Navoiy, Asarlar, XV jild, T., 1968, 215-6.)
  3. "Panj ganj" ("Besh xazina") b' Nizomiy Ganjaviy (1141-1204)ning yaratgan dostonlarni ko'zda tutilmokda. Ular "Maxzan-ul-asror" ("Sirlar xazinasi"), "Xusrav va Shirin", "Layli va Majnun", "Haft paykar" ("Yetti go'zal") va "Iskandarnoma" dan iborat. Ma'klumki, Nizomiy birinchi bo'lib, besh dostonni yaratgan, bu bilan xamsachilikni boshlab berdi. Navoiy o'zining "Xamsa" si tarkibidagi har bir dostonning kirish qismida Nizomiy va uning "Panj ganj" ini katta hurmat va samimiyat bilan tilga oladi.
  4. "Hind soxiri" - xamsachilik an'janasiga asos solgan Amir Xusrav Dehlaviy ko'zda tutiladi. Xusrav Dehlaviy (1253-1325) Sharq she'kriyatining ulkan san'atkorlaridan. U o'zining otashin she'kriy g'azallari va "Xamsa" si bilan mashhur. Xusrav Nizomiy "Panj ganj" iga birinchi bo'lib nazira bitgan shoir, binobarin, xamsachilik an'janasini boshlab berdi. Nizomiy dostoni "Layli va Majnun" deb nomlangan bo'lsa, u o'z asarini "Majnun va Layli" deb atagan.
  5. Qonallohu lamyakun maah shay - arabcha: Olloh taolo bilan birga hech kim yo'q, ya'kni u yolg'iz, demakdir.
  6. "Seni dur deydilar. Bu - ma'kqul gap emas. Sen ruh javharisan, dur quruq suvning o'zi-ku!"
  7. "Demak seni durga o'xshatish, xuddi durni shudringga o'xshatishdir".
  8. "Til sening zikring bilan yuksaklik egasi, tishlar esa unga inju tasbehi bo'ldi".
  9. "Ganjada maskan tutgan zar sochuvchi nishidan o'zga bir kishib' bu til bilan maqsadga erisholmadi". Bu baytda Nizomiy Ganjaviy va uning "Layli va Majnun" dostoni nazarda tutiladi.
  10. "Uning yashirin xazinasi sharaf ayvoni, xazinachisi esa lutf mezonidir", demakdir.
  11. "Ma'knoning xosxonasini egallagan ham, so'z qizini turli taqinchoqlarga g'arq etgan ham u".
  12. Tur - Arabistondagi tog'. Afsonalarga ko'ra, Tur tog'ida Muso payg'ambar xudoning jamolini ko'rishga chiqadi. Qof - butun er yuzini o'rab olgan deb xayol qilingan afsonaviy tog'. Anso - afsonaviy qush. Go'yo qushlarning podshohi bo'lib, uning oshiyoni shu tog'da ekan.
  13. Afsahul-kalomi - Eng fasih nutqlisi, ravshan bayon etguvchisi.
  14. "U Ganjada xazinadek yashiringanu, lekin besh xazinaga belgi qo'yib ketgan".- Bu erda gap Nizomiy va uning besh dostoni ustida bormoqda.
  15. "Bu xazinada ma'kni injulari bo'lib, so'z va iboralari esa uning tilsimidir, lekin bu tilsim shunday mustahkamki, buni har bir temir qo'rg'onni egallovchi ham ochishdan ojizlik qiladi".
  16. Kashmir - Osiyoda, Himalay va Tibetning o'rtasida joylashgan tarixiy diyoy. Kashmir to'g'risidagi dastlabki ma'klumotlar miloddan avvalgi 6 asrga oid manbalarda uchraydi.
  17. "Undagi yozuvlar Bobil mamlakatining katta yo'liday, qamish qalamining ichi esa Bobil chohidir". Bobil - Chohi Bobil - afsonaga ko'ra Bobil atalgan shaharda bir quduq (choh) bo'lib, ko'kdan erga tushib gunoh ishlar qilgan ikki farishta chohda yotar ekan, bu chohni sehr manbai ham deydilar. Bu erda Xusrav Dehlaviy ijodini Bobilning katta yo'liga, qalamining kavagini mazkur chohga o'xshatiladi.
  18. "Besh maxfiy xazinani o'z bag'riga olgan toshdan yaratilgan qal'ja ro'parasida besh qasr tiklandi". "Besh qal'ja" dan maqsad Xusrav Dehlaviyning "Xamsa" sini qayd etmoq.
  19. "Mo'kjjiza bilan sehr orasidagi tafovut Ka'kba oldidagi butchalik kattadir".
  20. Ashraf - XIV asrning II yarim va XV asrning boshlarida yashab, ijod qilgan xamsanavis shoir. Uning to'liq ismi Ashraf ibn Shayx ul-islom Abu al-Husayn ibn al-Hasan al-Marog'iy at-Tabriziydir. Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" tazkirasida Ashraf haqida shundan ma'klumotlar berilgan: "Mavlono Ashraf b' darveshvas va nomurodsheva kishi erdi. Va kiyiz bo'rk ustiga qurchuq chirmar erdi. Va el bilan dog'i omizishi oz erdi. Ko'prak avqot "Xamsa" tatabbu'kjig'a sarf qilur erdi, to ul kitobni tugotur tavfiqi topti, voqean o'z xurdi xolig'a ko'ra yamon bormaydur. Afv fazilatida "Xamsa" sidan bu bayt yaxshi voqe'k bo'libturkim:

Ba nazdi kase k-o' ba donesh meh ast,

Zi muchrnm kushi churm baxshi beh ast...

Mazmuni: Bilimda ilg'or bo'lgan kishi qoshida gunohkorni o'ldirishdan gunohini kechish yaxshidir. (Alisher Navoiy, Asarlar, 12-tom, T., 1960, 14-bet).

21. Bu erda "uchinchi nomai dard" "Layli va Majnun" dostonidir. Biroq yaqin vaqtlargacha rus sharqshunosligida "Layli va Majnun" Navoiy "Xamsa" sining ikkinchi dostoni degan fikr olga surilgan. Hatto Ye. E. Bertels, A. Klimovich, Ye. M. Meletinskiylar ham shundan talqin qiladilar. Navoiyshunos olim T. Ahmedov esa o'zining "Layli va Majnun" haqidagi monografiyasida mazkur bayt mazmuni va umuman Navoiyning dostonlarining qo'lyozmalaridagi tartibi va boshqa ma'klumotlarga tayanib yuqoridagi qarashning xato ekanligini asoslagan. (T. Ahmedov, Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostoni. T., 1970, 35-36-betlar).

VI

1. "Valiylik osmonining jahonga nur taratuvchi yulduzi to'g'ri yo'l ko'rsatish konining sof gavhari, she'kriyat avji falagining hashamli quyoshi va ma'knolar jomining toza may ichuvchi rindi, ya'kni mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy madhida nukta surmoq va uning jomidagi durdani sindirmoq".
2. Abdurahmon Jomiy - (1414 yil Jom viloyatining Xargarda dahasida tug'ilib 1492 yili Hirotda vafot etgan) fors-tojik adabiyotining yirik namoyandasi genial shoir mutafakkir olim, Navoiyning yaqin do'sti va ustozidir. U yaratgan turli mavzudagi asarlar sanog'ini 99 ga etkazadilar. Bunga falsafa, tarix, adabiyot, til, muzika, muammo, aruz, she'kriyat va boshqa sohalaridagi ishlari mansubdir. Jomiy salafklari Nizomiy, Xusrav Dehlavinlarga tatabbu'k qilib etti dostonni o'z ichiga olgan "Haft avrang" asarini yaratdi. Undagi dostonlar "Tuhfat ul-ahror" ("Himmatlilar tuhfasini"), "Silsilat uz-zihab" ("Oltin zanjirlar"), "Solomon va Absol", "Sabhat ul-abror" ("Yaxshi kishilar tasbehi"), "Yusuf va Zulayho", "Layli va Majnun", "Xiradnomayi

Iskandar" ("Iskandarning donishmandlik kitobi"). Navoiyning ilmiy-ijtimoiy faoliyatida Jomiy unga maslahatgo'y va rahnamoyo qilgan. "1476-1477 yillar orasida Navoiy Jomiy o'ziga pir sifatida tanlagan edi. Bu ularning dunyoqarashidagi yaqinlikni ko'rsatuvchi eng xarakterli holdir". (A. Hayitmetov, M. Mirzaahmedova. Alisher Navoiyning hayot yo'li. Qarang: O'zbek adabiyoti tarixi. 2-jild. 63-bet).

Navoiy "Xamsa"ga kirgan har bir doston muqaddimasida, "Majolis un-nafois"da Jomiyga maxsus o'rin ajratadi. Navoiy Jomiyga bag'ishlab "Xamsat ul-mutahayyirin" asarini yozadi. Jomiy va Navoiy o'zlarining "Layli va Majnun" dostonlarini bir yilda (1484) tugallaganlar. Shu sababli Navoiy ustozining mazkur asaridan bahramand bo'la olmagan.

3. "Bosh og'rig'iga sandal yog'ochini maydalab peshonaga surkalgani kabi, farishta Jomiy kavshlari gardini yuziga surtadi".

4. "Bukilishdan xassasi boshida paydo bo'lgan tob, ikki jahonni tortmoq uchun ilmoqdir".

5. "Uchidagi nayzasi g'azabga kirs, dev bilan shaytonlarni ko'r qiladi".

6. Bu ikki bayt mazmuni: "Tasbehiga band qilingan yuz dona yuz fayz qushlarini ovlandi. Donalar belidagi torni jahon xalqi uchun mahkam ip deb bil".

7. "Uning yuvinadigan idishi falak dengizidir. Undan tomgan har qatra suv eng noyob dur bo'ladi".

8. KaKjB - oyoqning to'pig'i demakdir. Shoir bu erda azizlarning to'voni tekkan erB"muridlar yig'iladigan davrani nazarda tutadi.

9. "Laqabi ham jahonga nur taratadi. Zoti bilan ham nuran alo nurdir". Bu erda shoir "Nuriddin" so'ziga ishora qilib "nur ustiga nur" iborasini qo'llamoqda.

10. Bu besh baytda so'z Jomiy tomonidan yaratilgan asarlar ("Tuhfat ul-ahror", "Silsilat uz-zihab", "Sabhat ul-abror", "Yusuf va Zulayho", "Devon") ustida bormoqda.

VII

Bu bob Sulton Husayn Boyqaro madhidadir.

1. Sulton Husayn Boyqaro Temur ko'ragon naslidan bo'lib Mirzo Manmur binni Mirzo Boyqaroning o'g'lidir. U 1438 yili tug'ilgan, 1469 yili Hirot taxtiga o'tirib, 37 yil hukmronlik qilgan. Navoiyning bolalikdagi do'sti bo'lgan. U Husayniy taxallusi bilan sheKjrlar yozgan. Bizgacha uning dsvoni etib kelgan. Uning qalamiga nasriy "Risola" ham mansub. U 1506 yilda Hirotida vafot etdi. Husayn Boyqaro imkon boricha mamlakatda ilm-maKjrfatni, madaniyatni taraqqiy ettirishga intildi. Xondamir Sulton Husayn Boyqaroning viloyatlarini obod qilish, binokorlik va dehqonchilik ishlarini rivojlantirish yuzasidan tuzgan rejalari haqida so'zlaydi. (Qarang: Xondamir, "Makorim ul-axloq", T. 1948. 61-6.)

Bobur Husayn Boyqaroning zamoni haqida yozadi: "Sulton Husayn Mirzoning zamoni ajib zamona edi, ahli fazl va benazir eldin Xuroson, bataxis Hirot shahri mamlu edi. Har kishiningkim, bir ishga mashg'ullug'i bor edi, himmati va g'arazi ul erdikim, ul ishni kamolga tegurgay".

Navoiy Husayn Boyqaro haqida deyarli hamma asarlarida yozadi, "Majolis un-nafois" tazkirasining sakkizinchi majlisini Husayniy sheKjriyati tahliliga bag'ishlaydi. Uning nasriy risolasiga javoban (1485 y.) o'zining "Nazm ul-javohir" asarini yozadi va asar muqaddimasida buni eKjtirof etadi va Husayn Boyqaro shaKjniga madhiyalar o'qiydi. Husayn Boyqaro Navoiyning davlat arbobi sifatidagi faoliyatini, ijodini qo'llab-quvvatlagan. Ular samimiy do'st bo'lganlar.

2. Junayd - Sayyid ut-toifa Junayd Bag'dodiy. U haqda Alisher Navoiy "Nasoim ul-muhabbat" asarida shupday maKjlumotlar beradi: "Ikkinchi tabaqadindur va kuniyati Abulqosimdur va laqabi Qavoririy va Zajjoj va Xarroz Qavoririy va Zajjoj andin debturlarki, otasi shisha sotar ermish va Xarroz aning uchunki, xarz sanKjatin bilur ermish.

Asli Nihovandindur. Tavallud va manshai Bag'doddin va Abu-Savr mazhabida bo'lur ermishki, Imom Shofiyning ulug'roq shogirdidir va baKjzi debturlarki, Sufyon Suriy mazhabida ermish...

Junayd ikki yuz to'qson ettida (909 y.) dunyodin o'tubtur. "Tabaqot" kitobida Qashiriy risolasida bu navKj bitibtur va Imom Yefiiy tarixida to'qson sakkizda debtur va baKjzi to'qson to'qqizda debtur". Hijriy ikki yuz to'qson etti deganda - hozirgi yil hisobimizda to'qqiz yuz to'qqizinchi yil anglashiladi, deb izohlaydi R. Komilov. (Alisher Navoiy, Asarlar, 15-tom, 1968. 79-80-betlar).

Mazkur baytdagn "Junaydi Soni" yaKjni ikkinchi Junayd deyilganida Husayn Boyqaro ko'zda tutiladi.

3. G'oziy - Husayn Boyqaroping unvoni bo'lib "Shohi G'oziy" deb ham yuritiladi.

4. Bu baytda shoir Husayn Boyqaro shaKjnida muqaddas oyatlardagidek so'zlarni aytish mumkin, uning odilligi esa shariatni himoya qila oladi, demoqchi bo'ladi.

5. Bu baytlar umuman shu bobning o'zi o'ta madhii mazmukda bo'lib Navoiy Husayn Boyqaroni ko'klarga ko'taradi. Ayni choqda, Navoiy Husann Boyqaroning o'tkir zehn egasi ekanini taKjkidlaydi. Uning davlat ishi bilan band bo'lib ilm bilan shug'ullana olmasa-da, lekin iqtidori har qanday masalani payg'ambar kabi hal qilishga qodir edi, deb qayd etadi.

6. Nabiyi mursal - yuborilgan, payg'ambar.

7. Fiqh - (arabcha bilish, tushunish demakdir) - musulmon dinining yo'l-yo'riqlari, qoidalari to'g'risidagi huquq ilmi, yaKjni xuquqshunoslik.

Fiqh vB" diniy huquqshunoslik sifatida ikki sohadan: shariat manbalarini ishlab chiqish va shariatni aniq sohalarga tatbiq qilishdan iborat bo'lgan.

8. Abu Hanifa - Imom AKjzam NuKjmon ibn Sobit (699-767) - mashhur imom, Hanafiya mazhabining asoschisi. Abu Hanifa Kufada tug'ilgan. Hammad Ibn Abu Sulaymondan hadis ilmni o'rgangan. U birinchi bo'lib fiqh ilmni farz, sunnat va shart kabi boblarga ajratgan.

9. Jamshid - Eronning qadimgi podshohlaridan biri. Jamshid jomi - Jamshid yasattirgan tilsimli jom. (Navoiyning taKjrificha, Jamshid hakimlarga buyurib, ikkita jom yasattirgan, birining oti Jomi ishratfizoy - bu jomdagi may ichgan bilan tugamas, to'liq turaverar va qiyshaytirilsa ham to'kilmas ekan. Ikkinchisining oti Jomi gitiynamoy - bu jomda dunyoda yuz bergan hodisalar ko'rinib turar ekan. Bu jomni - Jomi jahonbin ham deydilar).

VIII

1. Bu bob Sulton Badiuzzamon madhida yozilgan.

2. Sulton Badiuzzamon Mirzo - Husayn Boyqaroning katta o'g'li. Astrobod vnoyatining hokimi, otasi vafotidan so'ng ukasi Muzaffar Mirzo bilan birga mamlakatni boshqaradi.

Navoiy "Majolis un-nafois"da u haqda shunday deydi: "Husni surat va husni sifat bila orasta va jamoli zohiriy va kamoli botiniy bila piqrosta yigitdur. Razm atvoridin otar-tutarda dilpisan va bazm asbobidan ichmak va bag'ishlamoqda bemonand. TabKji

hach nazm uslubida muloyimdur". (Navoiy, Asarlar, 12-tom, 174-bet).

Balxni talashib, Badiuzzamonning Husayn Boyqaroga qarshi chiqishi mag'lubiyatga uchraydi. Shu nizo oqibatida Badiuzzamonning o'g'li Mo'min Mirzo qatl etiladi. 1497 yil oxirlarida yuz bergan bu dahshatli voqeadan so'ng Husayn Boyqaro va Badiuzzamon munosabatlari yanada keskinlashadi. Lekin 1506 yilda Shayboniyning Balxga yurishi ularni bir qadar birlashtiradi. Ular Murg'ob tomon o'tlanadilar. Ammo yo'lda 1506 yil 5 mayda Husayn Boyqaro vafot etadi. Shayboniy Hirotni zabt qilgach, Badiuzzamon Eronga Ismoil Safaviy huzuriga qochadi. "Majolis ui-nafons"ning forscha tarjimoni Muhammad Qazviniy maKjlumotiga ko'ra, turk sultoni Salimxon Tabrizni egallagandan so'ng Badiuzzamonni izzat-ikrom bilan Istanbulga olib ketadi. Badiuzzamon tez orada toup (vabo) kasalidan vafot etadi. Navoiy Badiuzzamon siymosida davlatni idora etish siyosatini puxta bilgan, ilmlardan xabardor, adolatga tayangan valiahdni ko'rar, undan dono pand-o'gitlarini darig' tutmas edi. "Munshaot" tarkibida Badiuzzamonga yozilgan maktublar ana shulardan dalolat beradi. (Qarang: S. G'anieva "Munshaot". O'zbek adabiyoti tarixi. 11 tom. T., "Fan" 1977, shu muallif "Navoiy qomusi" sahifalarida. Badiuzzamon. SanKjat. 1990. 10-son).

Shoir dostonining bu bob ham boshqa aksar asarlaridagi kabi Badiuzzamon Mirzo madhiga bag'ishlangandir.

3. Badiuzzamon - zamon ahlining ajoyib go'zali, nodiri, demakdir.

4. Chavgon - "Go'y va chavgon" o'yinida ot ustida turib go'y - to'pni tutib, to'xtatib olinadigan uchi egri uzun tayoq.

5. Savlajon - chjtoi.

IX

1. "U tun dag'dagasi taKjridaki, savdoyi ishq ajdahosining dami o'tining tutuvi va yulduzlari olamin o'rtaydigan o'sha olovning yolqinlari edi: shunday tunda xayol sayyohi ko'rgiliklar otiga minib har tomon yo'l olmog'i va ishqning yuz ofatlik dashtiga etmog'i; ofat yog'inlaridan balo dovuliga qolmog'i va balo yashinlari uning joniga shavq va muhabbat haroratini solmog'i; ishq duri shamchirog'ini o'sha kecha topmoq va u yo'lchi yulduz bilan so'z maydoni javloniga chopmoq; Layln xayoli bilan ko'rishmoq va Majnun dardiga tushmoq".

2. "Vujudim shu zulmatga asir bo'lib, ko'nglimga falak zulmati qo'ygan edi".

3. "Ishqning hidinn sezgan hamono u ot chopishdan ham qoldi".

4. Yasribb' b' Madina shahri shunday deb ham yuritilgan.

5. Rasuli Hoshimiykeshb' Muhammad paygambar ko'zda tutiladi.

6. Halil - Ibrohim payg'ambarning laqabi.

7. Namrud - Bobil podshohlaridan birining nomi. Rpvoyatlarga ko'ra, xudolik daKjvosini qilganda Ibrohim (Xalil) payg'ambar unga qarshi chiqqan. Namrud uni o'tga tashlagan, lekin Ibrohim gunohsiz bo'lgani sababli yonmagan ekan.

8. "Shu yashin har lahzada Yaman tomondan ko'rinib, o'zining o'tlik sirtmog'ini tashlar, u -Suhayl yulduzi balqib, Yaman tunini yarqiratganidek edi. Yo'q-yo'q, balki Uvays qalbi yolqini qora tunni oydinlashtirmoqda".

9. Suhayl yulduzi - bir yorug' yulduz. Yamandan ravshanroq ko'ringani uchun Suhayli Yamaniy, Suhayli Yaman deb ham ataganlar.

10. Uvays - Shayx Uvays Qaraniy, Alisher Navoiy "Nasoim ul-muhabbat" asarida Uvays Qaraniy to'g'risida, jumladan shularni yozadi: "Goh-goh Xojai olam muborak yuzin Yaman sori qilib der edikim, men xudoning taxtini Yaman tomonidan topdim".

Yuqoridagi talmih orqali ana shu haqiqatga ishorat qplingan.

11. Abukubays - Qubays tog'ining nomi.

12. "Ayman anori o'z shoxini yoritganidek, goho Izam vodiysiga shuKjla sochardi". Izam - Arabistondagi tog'ning nomi.

13. Nori ayman - Muso payg'ambarga ko'ringan nurli bir daraxt.

14. Najd - Iroq va Hijoz o'rtasidagi joy nomi.

15. Shom - Suriya va Damashqning sharq qo'lyozmalarida uchraydigan nomi.

16. Hay - Arab qabilasi. Layli shu qabilaga mansub, qabila boshlig'ining qizi.

17. "Bu suyaklar cho'ldagi qurigan o't kabi to'da-to'da bo'lib yotardi".

18. "U buni hali anglab etmay, g'oyibdan nido keldi".

19. "Bu ishq dashtida g'avgo solayotgan yirtqich hayvonlar shu dashtining har tomonidagi qurt-qumursqalardan".

20. "Moziy dunyo bir kishidan boshqa hech kimning bu vodiya qadam qo'pganini bilmaydi".

21. "Jismini tashkil etgan unsurlar ham uning tuzilishini murakkab qilgan".

22. Ajam - Arab xalqlari va mamlakatlaridan boshqasi (ko'pincha Eron mamlakati va xalqiga aytiladi).

23. Suhayliy - Shayx Ahmad Suhayliy b' XV asrning II yarmida yashab ijod etgan forsig'o'y shoir. 1465-1469 yillarda Navoiy Samarqanddalik vaqtlarida Shayximbek Suhayliy ham u bilan birga bo'lgan. 1469 yilda Navoiy bilan Hirotda kelgan va Sulton Husayn Boyqaro xizmatiga kirgan. Navoiy uni ardoqlab yori aziz der edi. 1470-1472 yillarda Navoiy tavsiyasi bilan Suhayliy muhrdorlik lavozimiga tayinlangan. "Suhayliy" taxallusi qilar uchun, Shayxim Suhayliy derlar erdi", - deb yozadi Bobir.

Suhayliy badiiy ijod bilan qizg'in shug'ullangan. Alisher Navoiy "Majolis un-nafois"da yozadi: "Xuroson mulkinging mutayyin elidindur. Kichik yoshidan tabKj osori va zihn namudori andin ko'p zohir va hamida axloq va pisandida maosh atvoridin bohir erdi... Avvaldin oxirgacha faqir bila iltifot va ittihodi ko'p uchun mundin ortuq taKjrifin qilinsa, o'zumni taKjrif qilg'ondek bo'lurdin qo'rqib ixtisor qilildi". (Alisher Navoiy, Asarlar, "Majolis un-nafois" 12-tom, 70-bet).

Suhayliyning "Layli pa Majnun" dostoni o'z davrida mashhur bo'lgan.

X

1. Qaysning yo'qlik majlisidan qutulib, vujud beshigiga tutilgani: qon yutmoqdan emish va ishq doyasidan parvarish topgani; ishq zoti bahrasidan el ko'ziga shirin va azaliy dard haroratidan xaloyiq nazariga issiq ko'ringani". Qays - Majnunning asl nomi.

2. "Hayot uskunasi eskirib, umri daraxti yiqilishga mayl etganda yonida go'zalligi sanavbar guli kabi yangi ko'korgan niholi (farzandi) bo'lishi kerak".

3. "Bilmaydiki, guliston qurisa, bulbul sayrashidan to'xtaydi".

4. Bu Ikki baytning mazmuni: "Ishq mulkinging shohi ko'kdan ergacha hukm qildikim, shodmonlik bilan osmon gumbazigacha ziynat berib bayram qilsunlar".

5. Gul yaprog'i asalga tushgandek, uni beshikka bog'laydilar".

6. "Bodomning ichida mag'iz saqlaganidek, bu bola ham ko'z beshigida farog'atda yashardi".

7. Baytning mazmuni: "Yuzida malohat shuKjalalari, nutqida fasohat nashKjalari bor. Bu baytda tarseKj sanKjati qo'llanilgan.

8. "Uni jon yo'rgagiga o'rab, ko'z qorachiqlarini isiriq qilardilar".

XI

1. "Qaysning donolik maktabida ilmlar varaqlarini o'g'irgani: ishq izg'irini etib, u varaqlarni sovurgani, yaKjni Layli husni gulshanidan xastalik xazoni chetlashib, salomatlik bahori elidan latofat gullari ochilib, maktabga yo'l olgani va u gullardan Qays ko'ngli oyog'iga oshiqlik tikanlari sanchilgani".
2. "Uning karam dasturxonida oldida quyosh qora kulchadek qadrsiz".
3. Bu baytda shoir ruju (musalsal) sanKjatidan mohirlik bilan foydalanadi. Bu sanKjatga ko'ra predmet, voqea-hodisa yoki shaxsga nisbatan o'xshatishli mubolag'a ishlatiladi. Lekin bu kamlik qilib yanada kuchli mubolaga ishlatib, tasvirni kuchaytiriladi, bo'rttiriladi.
4. Bu baytlarda tazod sanKjati qo'llanilgan. Unga ko'ra tasvirni bo'rttirish uchun bir-biriga zid tushunchalar qo'llaniladi.
5. "Bularni hind lashkari dema, balki Chin dashtining kiyiklariga qo'yilgan qator tuzoqlardir".
6. Bu baytda Navoiy talmeh sanKjatidan foydalapib, "ul dona" deganda, Odam Atoning jannatda egan bug'doy donasiga, "bu dona"da esa Layli xoliga ishora qilmoqda. "Ul dona" bir odamni sayd etgan bo'lsa, "bu dona" esa olam ahlini o'ziga tortadi.
7. "Ikki qizil labi jon bo'lsa, iyak ostidagi baqbaqalari "jon" so'zining "nun" harfidir".
8. Uning pok gavhari hali ipga tizilmagap, laKjli esa zargar qo'lidan zarar ko'rmagan".
9. Bu ikki baytning mazmuni: "Ikki qora sochining uzunligi intihosiz ikki qorong'u kecha. Shuning uchun uning ismi barot (hijriy yil hisobida sakkizinchi oy bo'lgan shaKjbonning o'rtasi, bayram kuni) va qadr (ramazon oyining "Laylat ul-qadr" (qadr kechasi) deb ataladigan 27-qutlug' tuni) kechasidagi to'lin oydek jilvalapardi".
10. "Bu xildagi pokiza gavharni (Qaysni) topgach, dars (muallim) bu zavkdin shodlandi".
11. Oriza -kasallik.
12. "TabKjidagi quyoshdek harorat achchiq azob solgan edi.
13. "Chirog'i o'cha yozgan bechora chirog'iga yog' quyilsa, yana yonaveradi.
14. "Asal, may va o'z issiq tabiati hamda havoning harorati - to'rttalasi shuKjlanib unga o't soldilar".
15. Ahibbov B" arabcha: muhib so'zining ko'pligi - do'stlar, aishbbov B" arabcha: tabib so'zining ko'pligi B" tabiblar.
16. "Uning mizojidan xastalik ketishiga yordam bo'lmasa, Isoning elga jon berishidan nima foyda?"
Iso - Masih laqabi bilan mashhur payg'ambar. Diniy rivoyatlarga ko'ra Iso payg'ambar o'liklarga jon ato qila olgan, tiriltira olgan ekan. Badiiy asarda ko'pincha Masih nafasi -jonbaxsh etuvchi kuch timsoli sifatida keladi. Bu erda shunga ishora qilinayapti.
17. Bu baytda kitobat sanKjatidan foydalangan holda Layli zulfining yuzi yonog'iga tegib turishi "had" so'zidagi dolning turishiga, "fam" so'zidagi nuqtani esa labi ustidagi xolga o'xshatiladi.
18. "Uning sochlari ustidagi durrasi vasl shomidagi oydinlikka o'xshardi".

XII

1. "Bahor farroshi har nafas esgan shabadalarni puflamog'i bilan lola chirog'ini yoritganda va bulut nayrangbozi lahza-lahza tushgan chaqin chuchkurmog'idan tog' dimog'ini quritganda, o'sha ko'zini husn chirog'i yoritgan va dimog'ini ishq savdosi quritgan odamning gulyuzlilar bilan bog' sayriga borgani va Layli husni gulining shabadasi dimog'iga etib, bir yo'la o'zidan ketgani".
2. Qavsi suzah - bahor chog'ida osmonda ko'rinadigan kamalak.
3. "Agar falak to'ti bo'lishni orzu qilmas ekan, nega erni ko'k rangga bo'yadi?"
4. Yashil falak to'ti bo'lib, er kurrasini jo'ja qilib ochganda "er yuzini tutgan maysalar uning aKjzoidagi yangi patlarga o'xshar edi".
5. Yaraqon - sariqkasalligi.
6. "Yer yuzi sebarglardan sovut kiyarkan, savsan boshiga gurzi ko'tardi".
7. "G'uncha" boshida jez qalpoq ko'rgan chog' muz tig'i chamanni tark etadi".
8. Farhod - Sharq xalqlari og'zaki ijodi na yozma adabiyotida keng tarqalgan obraz, Navoiyning "Farhod va Shnrin" dostonida asosiy qahramon. Baytda Navoiy Farhod qismatidagi hijronga ishora qilmoqda.
9. Parvez - Xusrav Parvez B" Sharq xalqlari og'zaki ijodi va yozma adabiyotida keng tarqalgai obraz. Uning tarixiy ildizi sosoniy podshohlaridan Xusrav Parvez (VI asr oxiri) faoliyatiga borib taqaladi. Badiiy adabiyotda, chunonchi, Firdavsiyning "Shohnoma"si, Nizomiyning "Xusrav va Shirin"ida ideal shoh, Navoiyda esa Xusrav mutlaqo salbiy qahramon sifatida talqin etiladi.
Navoiy "Tarixi muluki Ajam" asarida u haqda yozadi: "Parvez Madoyin taxtiga o'lturub, ko'p mamolikni hiytai tasarrufiga qo'pordi. Va mainat va shavkati bir erga ettikim, andin burungi salotinga muyassar bo'lmaydur erdi. Va baKjzi muarrixlar anga muyassar bo'lgon nimalarni (toji, taxti, kulohi ham shu jumladan) hayrat tariqi bila teKjdod qilibturlar". (Alisher Navoiy. "Tarixi muluki Ajam". (14-tom, 229-bet).
- Navoiy bu erda talmeh sanKjatidan mohirona foydalangan. Unga ko'ra tasvirda. tarixiy shaxslar, voqealar, geografik nomlar, afsona va ayrim asarlarga ishora qilinadi. Baytda "sahrodagi lola yaproqlarining uchishi Parvez kulohini eslatadi", degani uning kulohi rangiga hamda uning shahid qoniga - o'g'li tomonidan o'ldirilganiga ishoradir.
10. "Lola g'unchasi laKjl qutichasiga o'xshaydi, ochilganlari esa alvon laKjldur".
11. "May shishalariga (balbala) tushgan gul barglari turna ko'ziga, yoxud tustovuq qoniga o'xshaydi".
12. "Nasriy bargi to'kilgach ko'va yog'ini eslatar, zanbaq (xushbo'y) gulining bargiga to'kilgan mushkning hidi uning dimog'ini quritardi".
13. "Chamanga yog'ilgan shudrnng ko'knor guli yaprog'iga ko'knor donalaridek dog'lar separd".
14. Ul ikki B" yaKjni Layli va Majnun.
15. "Bog' keng edi-yu xalq sayr etardi, daraxtlar zichligi elga parda edi. Chaman gul butalarpnpg bir-biriga yopishganligi ishq ahli uchun visol pardasi edi".
16. NaKjli bozguna urmots B" asli maKjnosi teskari nag'al qoqmoq bo'lib, o'zini bilib-bilmaslikka solish, o'zini axtaruvchilarni chalg'itish maKjnolarida ishlatiladi.
17. O'zni aKjamiy aylamots B" jo'rttaga o'zini bilmaslikka solmoq, mug'ombirlik ko'rsatmoq.

XIII

1. "Qaysning ayriliq tunida shabnam gulobi yuziga sochilganidan ko'zi ochilgani; uyqusiz bulbul bilan ishq dostonlari ifodasida nola qilgani va bulbul soyasidek tuproqqa yiqilgani; otasi uning bulbuldek fig'onlarini eshitib, boshiga etgani va mahofa qafasiga solib olib ketgani".
  2. Sug - g'am, musibat, motam aza, o'lim qayg'usi.
  3. Duxonin bo'tratmotsb"b" tutushsh burqiratmoq.
  4. Bu baytning mazmuni: "Yo'q-yo'q, bu tutunlar uning ohi edi, somon kabi zaif jismi yonardi".
  5. Kaxdud - somon tutatishidan hosil bo'ladigan achchiq tutun.
  6. "U sarg'aygan yuzini shunchalik shapatiladiki, bundan yuzlari ko'karib ketdi".
  7. Bu baytda tajnisdan foydalanilgan. Bu sanKjatga ko'ra shaklan bir xil, mazmunan boshqa-boshqa so'z (omonim)lar sheKjr qofiyalarida ishlatiladi. Birinchi b"b"alam"b b" g'am, qayg'u, ikkinchi - "alam"b b"rang, shuKjla maKjnosini anglatadi.
  8. Ko'k gulshanining gullari to'kilishi - yulduzlarning so'nishi; g'unchaning kulishi - tong otishi demakdir.
  9. Bu ikki bayt mazmuni: "Goh bir lahza ham boshini ko'tarmasdan binafshaga mehrini bildirar va bu binafshaning atridan Laylining xushbo'y zulfini iskagandek murodi hosil bo'lardi".
  10. "Xushxabar darakchining xabaridan so'ng, hammalarining ham ko'ngillari joyiga tushdi".
  11. Yusuf - Sharq xalqlari adabiyotida mashhur bo'lgan "Yusuf va Zulayxo" afsonasining bosh qahramoni. YaKjqub payg'ambarning o'g'li, akalari tomonidap ko'p aziyat chekkan - chunonchi, cho'lda adashtirilib, quduqqa tashlangan, qul qilib sotilgan va hokazo.
- Bu erda Qaysning yo'qolishi Yusuf bilan bog'liq o'sha voqealarga o'xshatilmoqda. Shark adabiyotida Yusuf obrazi go'zallik va poklik ramziga aylanib ketgan.
12. "Amora, mahmil"b b"otm tushadigan kajava. U tuya yoki filga ortilgan bo'ladi.

XIV

1. "Qaysning hajr shomida anduh guruhi uyidan chiqib visol qabilasi tomon yurgani; u qabila o'ti bilan tildoshlik va ish bilan hamdostonlik qilib, qabila yaqiniga etgani; Layli uning tovushidan uyidan chiqib, bir-birlarini ko'rgach u ham, bu ham hushidan keggani".
2. Infiol - xijolat,uyat.
3. "Xalq uni dev urgan deydi, bilmaydiki, unga pari tegib o'tgan".
4. Bayt mazmuni: qorong'ulikdagi uchqunlar go'yoki harakatdagi yulduzlar edi.
5. "Har tomonni qoplab olgap tun zulmatida shuKjla baxt yo'lini ko'rsatadi".
6. "Rangi noriy (anorday qip-qizil), tabKji ham noriy (o'tli), bu laKjl butkul anor rang bo'lgan".
7. "Oy bilan kun ikkisi sep yopib turadigan, o'chov b"b" manqal; ud, sandal yog'ochlari senga tutantiriq bo'lsin".
8. "Ey mungli nolang jonimga xushxabarchi, en g'amgin ovozing ruhimga oziq beruvchi!"
9. "O' goh hushda, goh behush hap qabilasi qo'rg'oni atrofida aylanar edi".
10. Taloya - qo'shin ilg'orn, old saflardagi.
11. "Bu xildagi ishq o'tida qizigan ikki shaxs (Layli va Qays)ning noladan og'izlari sadafdek ochiq edi".
12. "O'sha ko'tarishda qaddi bukik kampir falakday qaddini ham xam qildi".

XV

1. "Qaysning g'oyib bo'lganidan qabila ahli xabardor bo'lib, eldek tog' va vodiya etib, uning bir qum ichida behush yotganini ko'rib, el xashakni uchirganidek unga keltirganlari; Qaysning u pari ishqida aqlu hushini yo'qotib, Majnunlik bilan shuhrat topgani.
  2. "U iz Hay qabilasi chegarasiga etgach qabiladan yana ikki iz chiqib qo'shilganligini ko'rdilar".
  3. Bayt mazmuni: har tomondan unga qilinayotgan pand-pasihatlilar qon to'kuvchi xanjar kabi edi.
  4. "Na uning ruhiga qiynalish malol kelar, na tabiatiga xursandchilik yoqardi".
  5. "Har kecha uning shiori shu zaylda qochish, ota-onalarining ishi uni qidirish bo'lib qoldi".
  6. "Devonaga esli kishining pand-nasihat qilishidan ko'ra Majnunlik so'zi aqlliroqdir".
  7. 1960 yilgi "Xamsa" nashrida bu baytlar o'rni almashinib tushgan.
  8. Shoir bu bayt mazmunida xalq orasida kasalni davolashda fusunchilar (duoxonlar)ning "kuf-suf"lab dam solishlarni nazarda tutib: "el unga chora ko'rish uchun qancha fusun qilsa, dam solsa, uning u "puf"lari bilan shuncha tutashib ketar edi", degan.
- Bunda o'tni qancha puflasa, shuncha avj olishi ko'zda tutiladi.

XVI

1. Majnunlik bexabar oshiqligidan Laylining otasi xabardor bo'lib, Majnunlik otasiga til nayzasi, balki nayza tili bilan zaxmi zabon (tildan (gapdan) etgan ozor)lar yuborgani; bu halokatli zaharni ichib, singdirib Majnunlik otasi o'g'lini kishanga solgani.
2. "Hammadan voz kechibdi deyдилar, uning miyasiga futur etibdi, deyдилar".
3. SomiKj b"b" Laylining otasi nazarda tutiladi.
4. "Bu qabila unga iffat go'shangasi edi, bupga iffat nasimidan bo'lak narsa aralashmas edi".
5. "Uning (yaKjni go'shanganing atrofiga pardalar tortilgan bo'lib, uning o'rish va arqog'i poklik va zuhdan edi".
6. "Nazmida har vaqt bir ismni zikr qiladi (Layliga ishora), u ismii aytmovlik bizga mumkin emas".
7. Nol b"b" qamish ichidagi ingichka tomir, qiltiriq.
8. Nauzu billoh - arabcha: xudo saqlasin, demakdir.
9. "Uning butun vujudi zanjirband etilgan, zanjir xalqalari ham o'ralgan va egilgan edilar".
10. "Jinnilik zanjirida band bo'lgan, bu zanjirlar ichida xursand bo'! Kimki bu kishan bilan shod bo'lsa, yuz kushodlikka erishadi".

XVII

1. "Majnunlik firoq chohida tandir ichidagi o'tdek o'rtanishi; ayriliq bandida tuzoqqa tushgan qushdek iztirobi; tabib afsunidan telbaligining tug'yoni va tabib parhezidan isitmasining g'alayoni; o'z baxtsizligiga to'kkan achchiq ko'z yoshlarni va bu yoshlardan komida achchiq-achchiq xunobasi; ko'ngil o'tidan temir bandi suv bo'lgani va suvdek sahro tomon yurib ko'z yoshlaridan vodiylar

to'lgani".

2. Besh bayt mazmuni: "Majnun Layli ishq savdosi o'tida charog'i yonib, dudi esa dimog'i (miyasiga) o'nashdi. Bu dud u uy ichida ortgan sari taqvo bilan aql yuzini qoraytirdi. Bu ikki (taqvo bilan aql) u uydin ko'chgach, u erda junun shohi o'z taxtini qurdi. U dud savdo qo'shini bo'lib, u qo'shni har dam g'avg'o soldi. Mana bu xilda dimog'i ichida to'polon yuz berib, ko'nglini junun oyog' osti qildi".

3. "Majnun baha olsin uchun berilgan ovqatlar unga zararli luqmalarday bo'lardi".

4. Bu 4 bayt mazmuni: "Majnun tanini ishq naysalaridan xalos etaman, deb tabib uning jnsmini yana chok-chok etardi. Bu choklarni tikadigan mehribonlar, igna bilan emas, balki nayza bilan tikardilar. O'q uchlarni topaman deb tabib bemor badanini yorgan bo'lsa bu kishilar uni tikmoq uchun o'q keltirardilar. Bular o'q axtarib ovora bo'lardilar, holbuki g'am o'tida o'q erib suv bo'lgan edi".

5. Buxor udi - qopqora bug'i - tutuni.

6. "Eng yaxshisi, meni g'avg'o boshlab o'tga tashlab kuydirish edi". 7. Magok - choh, chuqur.

8. Ibtilo - baloga qolish, giriftor bo'lish.

9. Bu erda nkki ko'z nazarda tutiladi.

10. LamKja - yolqin, porloqlik, ravshanlik.

11. "U o't ichida quyosh bir patirdek, oyni aytib ham o'tirmanman, chunki u kuygan kulchadek bo'lib qolardi".

12. Ravzan tutulsa - tuppuk bektilsa.

13. "Jismini har xil gumonlar tinchitgan bo'lsa-da", uning ishi tolpinmoq edi". Bobning so'nggi; Uzlukdin o'zungni ayla ozod, To dashti fanega kirgasen shod-baytini tasavvuf tariqatining so'nggi bosqichi fanoga Majnun intilishining mazmuni edi, deya talqin qiladilar dostonidagi tasavvufiy yo'nalishni kuzatgan tadqiqotchilar N. Komilov va B. Eralievlar. (Qarang: Sharqyulduzi, 1991, 11-son).

XVIII

1. "Laylining xiromon sarv gulshanidan uyi sariga yurganda Ibn Salom ko'ngli qushi u sarv tomon parvoz qilgani, u parvozda bahor shabadasida gul yaprog'in to'kkandek tanga sochib, umid niholidan maqsad guli ochilgani va o'sha shabada titrashidan gul yuzlari sarv soyadek shikast tuprog'iga yiqilgani".

2. Ibn Salom - arablarning Bani Asad qabilasi boshlig'i, katta boylik egasi. 3. Xay-ter demakdir.

4. Bu ikki baytning mazmuni: "Arab elidagi bir badavlat navqiron yigit uni b'v" Laylini yo'lda ko'rib qoldi. Zotida hech qanday nuqsoni yo'q bu sog'lom kishini baxt Ibn Salom deb atagan edi".

5. Bani Asad - arab qabilasining nomi.

6. Posux tilamotsb'v" javob kutmoq.

7. "Lekin uning bir oz sabr qilishi ham kerak. Chunki gulimning (Laylining) shoxi siniqroq. Hali bu umid niholi yosh, yaKjni quyoshim hali hiloldir".

8. Hajr turktozi b'v" hijron bosqinchisi, talonchisi.

9. "Bu mojaro uni ham hamisha mashg'ul qilar, sayr va tomoshada ekan, har qadamda maloli oshib ketar edi".

10. "Yosuman aqli past, bemaKjni, laqma bir kampir ko'ngilsiz Laylining ko'nglini xush qilaman deb so'zga tushdi".

XIX

1. "U mushkni ohu oviga bani Asad ahlining qasdi maKjlum bo'lib quyoshning oltin jayroni garb avloq go'shasida sarg'ayib, titrab) shafaq to'kkandek u ohuning xilvat uyda tuproq va qon iztirob chekkani falak zolidek onasi u ishdan voqif bo'lib, uning holiga dod-faryod solgani".

2. "So'z bulog'ini qazigan kishi, bu chashmadan chiqqan suvni shunday taradi".

3. "Oliy martabali sarv - Layli dard zo'ridan soyadek yotar edi".

4. "Chunki ko'nglum g'amdan benihoya o'ksigan, g'avg'olardan ham juda bezgan".

5. Mehnat saygu - dard, azob-uqubat.

6. "Ko'ksini urib jarohatlab, tirmoqlari bilan momataloq qilib tashladi".

7. Ko'z yosh qatralarini sochaverib, tanining tuprog'iga g'am urug'larini ekdi".

8. Jayhun - Amudaryoning qadimgi nomi.

9. Bu va keyingi baytlarda shoir to'la izchillik bilan tanosub sanKjatini ishlatadi. Unga ko'ra o'zaro mutanosib yaKjni o'zaro munosabatda bo'lgan ikki tushuncha bir-biriga uyg'un, bog'langan holda keladi.

XX

1. "Majnun otasi uni ishq biyobonidan keltirib, KaKjba ziyoratiga olib borgani va u munajat bahonasi bilan ko'nglidagi yaralarni yorgani va duo qilmoq ohangi bilan ko'pglidagi mahfiy maqsadini tilidan chiqargani va Arofat akliidan arosat ko'tarilgani".

2. Arofat - Makka shahri atrofidagi tog' nomi, ziyoratgoh.

3. Arosat - g'avg'o, to'polon. qiyomat.

4. Xush, xud, bexud, darxurd, sarxush, noxush kabi "vov" yokn "zamma" bilan yoziladigan so'zlardagi "vov"pi "vovi maKjdula", yaKjni "o'zgartirilgan vov" deyiladi. Shu so'zlardagi bu harfni "alif"ga aylantirib, xash, xad, bexad, darxard, sarxash, noxash qabilida talaffuz qilish mumkin. Lekin yozuvda "vov" saqlanadi. Asosan bu hodisa qofiya taqozosi bilan sodnr bo'ladi.

5. KaKjba - musulmonlarning Makka shahridagi ziyoratgohi. KaKjba musulmonlar uchun qibla hisoblanadi va u tomonga qarab namoz o'qiladi.

6. Arshi aKjzam - osmonning eng yuksak arshi. KaKjbage shunday baho berilmoqda.

7. Bu va keyingi to'rt baytning mazmuni: "Yer yuzining barcha ulug' va kichik odamlari bu manzilga kelib ziyorat qildilar. Yoki u KaKjba ko'rinishda, ko'nglida tangridan boshqa hech kimi bo'lmagan so'figa o'xshardi. Yoki o'sha so'fining chopon kiyib, erga cho'kkalab o'tirganiga o'xshardi.

O'rnida qimirlamay turishi qutb yulduzi, atrofidagi mayda toshlar mayda yulduzlardir. Bu qutb yulduzi emas, bilki zo'r avliyodirki, ko'p avliyolar kipriklari bilan uning eshigini

supurganlar".

8. Xayli xuffosh - ko'rshapalaklar to'dasi.

9. "Xamsa"ning 1960 yilgi nashrida bu bayt satrlari almashinib tushgan.

10. Bu uch bayt ishq - so'zidagi harflar: "ayn" - "shin" - "qof" - va nuqtalariga asoslangan so'z o'yini ishlatilgan. Shoir "ishq" so'zidagi "ayn" harfini yozuvdagi shaklini nazarda tutib uni bo'ynimga tavq - bog'ich xalqa qilgin, "shin"ni esa shuKjlai shavq ayta, "qof" (bu erda harf nomi nazarda tutiladi)ni esa menga g'am tog'iga, uch nuqtasini uchqunlarga va qolgan ikkisini toshlarga aylantir, deydi.

11, 12. Bu baytlarda tarseKj sanKjati qo'llanilgan, yaKjni birinchi misra so'zlari bilan ikkinchi misra so'zlari bir-biriga ohangdosh, vazndosh va qofiyadoshdir.

XXI

1. "Majnunning vahshatli eldan ulfatlik ipini uzgani va biyobon vahshiy hayvonlari bilan do'stlik yo'lini tutgani, kiyiklar bilan Navfal ovi oralig'ida qolgani; Navfalning vosil vaKjdasi sirtmog'ini uning bo'yniga solgani va kiyiklarni ozod qilib, uni tutgani va ko'nglini ovlagani".

2. Navfal - Arab qabilalaridan birining boshlig'i, dostonida Majnunning holatini tushungan, uning xaloskori sifatida bayon etilgan.

I. Yu. Krachkovskiyning fikriga ko'ra Navfal ham tarixiy shaxsdir. Navfal garchi davlatmand bo'lsa-da, inson qadri-qimmatini, uning ichki kechinmalarini chin yurakdan tushunib, yuqori baholandi. Navfal Majnunning ishqini tushunib, yordamlashsa ham, lekin uning odamlardan uzoqlashib, tog'-dashtlarda, yovvoyi hayvonlar orasida yurishini qoralaydi. (Qarang: T. Ahmedov. Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostoni, T., 1970, 88-6.)

3. Bu baytlarda g'oyatda mohirlik bilan tarseKj sanKjati qo'llanilgan.

4. Baytlarning mazmuni; "olovli nazmi dimog'idan tutun chiqarar edi".

5. "Majnun bir payt ovchilar qurshovida qoldi".

6. "Yuzida safo (soflik) quyoshi namoyon bo'ladi; egnida vafo nuri barq uradi".

7. So'nggi uch bayt mazmuni: "Inson aql charog'i, qolaversa butun koinot ko'zining nuridir. Odamlardan qochib, hayvonlar bilan ulfat bo'lishing aql oldida sababsiz ko'rindi; bu holat mengajudaqiziqtuylidi".

8. Yurakka xorxor solishi - yurakka orzu, sevgi solish.

9. Aitsabning tuvogi - bo'z otning tuyog'i.

XXII

1. "Navfalning Layli gavharini Majnun shodasi tizimiga tizish uchun gavhardek so'zlarni nazm ipiga tizib, Layli otasiga yuborgani; uning so'z gavharini sindirib, aloqa ipini uzgani; Navfal lashkar tortib, u ham adovat qo'shinini tuzgani va o'ch maydoniga ot surib dov tilashganlari; falak tadbiri bilan bir-biriga baravar kelmoqlari va xilvat joylarni istehkom qilib turganlari".

2. Futuvvat - saxovatlik, juvonmardlik, olijanoblik maKjnolarini anglatadi. Ijtimoiy-siyosiy, axloqiy va diniy mafkuraga oid falsafiy taKjlimot bo'lib, hunarmandlar manfaatini ifoda qilgan.

3. Asru mag'mum-ko'ptmgin.

4. Sipoqi jarror - katta qo'rqmas jangchilar to'dasi. Navfal shunday jangchilar bilan Laylining otasiga qarshi kurashga o'tlanadi.

5. "Otlar shamoli jang maydonini supurib, shafqat va marhamat giyohlarini sovurdi". Bu baytda g'uluv sanKjati ishlatilgan. Unga ko'ra aqlga sig'maydigan, imkoniyatdan tashqari kuchli mubolag'a ishlatilgan.

6. "Nayzalarning dastasn oftob doirasidek egilib ketdi. Uchi bo'lsa, tol bargidek edi".

7. Harir pamiyon - yupqa va pozik ipak kiyim.

8. Parxoshkunib B"jang kuni.

9. Hizmu ozarm - fikr, andisha, kelishish.

10. Bu ikki baytning mazmuni: "Qorong'ulik qo'shini soya solgach yulduzlar unga quzatuvchilik qildi, Xitoy shohib B" quyosh o'z taxtini tark etib, er yuzini esa qorong'ulik bosdi".

XXIII

1. "Laylining otasi o'z kishilarini Navfal lashkari qoshida kuchsiz ko'rib, dushmanga tortgan tig'ini o'z jigariga urmoqchi bo'lgani; yaKjni Layli qonini oqizay degani; u quyoshni Majnun tushida ko'rib, botishdan saqlagani va motamzada tundeK Navfal oldida ko'z yoshlari (yulduzlari)ni oqizgani va Navfalning o'ti pasayib qaytgani".

2. "Xudo ko'rsatmasin, odamlarimiz qochib".

3. Bu besh bayt rujuKj sanKjati asosida yig'ilgan. Bu sanKjatga ko'ra narsa va hodisa dastlab maKjlum obrazli ifoda orqali tasvirlanib, ayni zamonda yanada kuchliroq taKjsir o'tkaziish maqsadida undan voz kechib, boshqa kuchli so'z - obraz ishlatiladi.

4. "Navfal angladiki, bu voqea chindir: Majnunning tushi shubhasiz to'g'ridir".

5. Bu ikki bayt tun chekinib, tong yoriy boshladi, degan mazmunni anglatadi. Shoir bu erda g'oyat go'zal tashbehlar ishlatgan: tun - arab musofirlariga, tong - oq uyga, osmon esa ko'k maysazorga o'xshatiladi.

XXIV

1. "Majnunning Navfaldan ayrilgani va elyoq otini shamoldek so'rib, biyobonga yo'l olgani; Zaydga yo'liqib, ahvolini maKjlum qilgani va unga etgan bedodlikdan buning ham ko'p'ligiga alam etgani; unga taskin bermoq uchun o'zining hamma narsasini topshirib, Layli qabilasi ko'chgan erga ketgani".

2. Zayd - Laylining qabiladoshi. U ikki oshiq-maKjshuqqa hamdard" ularga xat etkazib turadi. Zayd Ye. E. Bertels fikriga ko'ra, Nizomiy asarining dastlabki nusxasida bo'lmagan, dostoniga nomaKjlum muharrirlar tomonidan keyincha kiritilgan. Zayd Nizomiyda kichik bir obraz bo'lib, asardagi diniy ruhni kuchaytirishga xizmat etadi, Navoiyda esa Layli va Majnun sevgisini, ular xarakterini to'laqonli chiqishida vositachi obraz sifatida o'rni muhimligini qayd etadi (T. Ahmedov" O'sha kitob).

3. 1960 yilgi "Xamsa" nashrida bu bayt o'rnida 403 sahifa, 1-ustundagi: Mannun meni tiyra ro'zmen bil, Tig' ol, neki xotiring tilar bil. - bayti yozilgan.

4. "Ulardan biror pana erga qochib qutulmoq menga qiyin edi. Xaltamda so'lgan oziq-ovqatlarimni oldilar".

5. Toziyona - qamchilamoq.

6. Bu baytda Nanoiy uch sanKjatdan mohirona foydalangan, yaKjni bu. erda ham tanosub, ham tazod, ham tarseKj sanKjatlari ishlatilgan: jon badan, bosh bilan oyoq bir-birlariga munosabatda bo'lganlari kabi bularning oraspda ziddiyat ham bor. Bunda tanosub ham tazod sanKjati kelib chiqadi. Jonim - boshim, badaning - qadaming, shifosi - fidosi so'zlari ham, vazn, ham qofiya jihatidan bir-birlariga barobar va mos tushganlari sababli tarseKj sanKjati yuzaga kelgan.

7. "Bu ishdan qo'rqma: men xijolatdaman, har narsa qilsang ham roziman".

8. Bu to'rt baytning mazmuni: "Dedi: Ey ishq oyatiga singib ketgan zamonaning yagonasi! U hajr gulining umid tonggi yo'q, balki abadiy quyoshi, jamoli saodat osmonidan chiqadigan pokizalik; pardalari yuziga niqob bo'lgan Layli, sening g'amingda shunday notavonki, so'zi elga dostonidir".

9. Najmi sotsib - yorug' yulduz. Bu erda Zaydning Majnundagi nomani olib Layli qabilasi tomon tez oyoq surishi falakning yorug' yulduziga qiyos etilmoqda.

XXV

1. "Quyosh chashmasi saraton burjida makon topib, harorat zo'rligidan havo hubob sardobalarida va o't tosh musomatida yashiringanida Majnunning o'tdek iztirob va shamoldek shitob bilan Layli hashami o'rniga kelib qo'tir itnn ko'rgani va it o'z oshnasiga yalinganidek, u itga yalingani; eldan hayratangiz xitob eshitib, vahshatomuz javob bergani; o'sha it qoshidagi kiyiklar suhbatiga etgani; uning mushkin ohusidan mushk sochuvchi xabar etkazgani".

2. Hubob - suv pufagi, falak gumbazi.

3. Sardobav B"karvon o'tadigan yo'llarda suv saqlaydigan chuqur ustiga qurilgan inshoat.

4. Musomot - badanda ter chiqaradigan mayda teshikchalar.

5. So'z sohatida - so'z maydonida.

6. "Yoz faslining tush chog'i bo'lib, javzo oyining eng jazirama vaqti kelgan edi".

7. Ushbu baytlar Navoiyning "Munshoat" asarida ham saraton haroratini tasvirlashda keltiriladi. (Navoiy. Asarlar, 13-tom, 89-bet).

8. "Haroratli tabiat sabza mo'ylovni oqartirganidek, quyosh chizig'i ekinlarni kovjiratib-oqartirib yuborgan edi".

9. Kishta aylamots - mevani qurutmoq.

10. Bunda Majnun nazarda tutilmoqda.

11. "Es-hushidan ayrilgan Majnun Layli qabilasi ko'chib ketgan manzilni damanni aylandi".

12. Niyron - o'tlar, olovlar. Bu erda Majnun ko'ngliga o't tutashdi maKjnosiida kelgan.

13. Bu ikki baytning mazmuni: "Xususan, ko'ngil uyini bezaguvchi ishq uning ko'ngliga bu daman er maqomidir, tuprog'i esa jonga vatandir, degan bir roz soldi".

14. Qadimgi tabobatda yaraga kiyiz kuydirib bosish qo'llanilgai. Bu baytdagi fikr mana shu haqida.

15. TabKjing ko'rshapalak mijozini topgan hushyorlig'ing qo'ychibonlarni ko'knori berganday rohatlaitirgan".

16. "Yo'lbars oldingda xuddi chala tug'ilgan boladay".

17. "Kaftlaring tushgan erni karkasga o'xshash ikki yulduz va izlaringni parvinB"oltita kichik yulduz deb anglardilar".

18. Gavzi jayran - bug'u, kiyik demak.

19. Qiloda solmots - bo'ninbog', tasma solmoq.

20. Samandar - afsonaga ko'ra, go'yo o'tdan paydo bo'lib, o't ichida yashaydigan qush. Bu erda Zayd Majnunni samandarga qiyos etgan.

21. Baytning mazmuni: "Itning oyoq-qo'lin o'pib, Majnun dasht hayvoni tomoniga ketdi".

22. MaKjnus - o'rgatilgan, o'rgangan, ulfat.

23. Surush - xushxabar etkazuvchi farishta. Baytda Layli xabar keltirgan Zaydni Majnun farishtaga qiyos etadi.

24. "Tez bo'l, do'st kutmoqda, bu ishda to'xtab turish zararlidir".

XXVI

1. "Majnun Laylining kecha to'lin oydek oppoq sahifada laylatul qadrdek nomasini o'qib, og'zi visol shahdidan shirin bo'lganda komiga zanbur nishi sanchilgani; qalam no'gini ari nishidek tezlab, javobida kogaz tabaqini shira qilgani".

2. "Ayriliq balosiga giriftor bo'lganlarga vasl shifosini ham ato qildi".

3. "Ey junun zanjiri qo'lingda bo'lgan, yirtqich hayvon quyrug'idan belingda arqon bo'lgan odam".

4. "Koshki, nahs yulduzli osmon menga ham u neKjmatlarnn bersa edi".

5. Bu baytlarda: "Layli o'zining visol orzularini bildirib, jahon ham, butun borliq ham nobud bo'lib, yolg'iz ikkimiz qolsagu ko'ngil istagancha, xavf-xatarsiz visol kunlarini kechirsak",- deydi.

XXVII

1. "Layli Majnunning ko'z qorachig'i va kiprigi qalami bilan jon sahifasida yozgan ko'ngli zaharli sharhini o'qigani ishq hamdardligi taqozosi bilan Majnun ko'nglining jarohatidan muning ham ko'nglini og'ritgani; uning ham qayg'ulanib, egan-ichgani zaharga aylangani".

2. MashshotavB"soch o'ruvchi va kelinlarga pardo beruvchi. 3. Yao/yus vB"pairin,tuban.

4. "Vahshiy hayvonlar vahshatimdan hayratga tushadilar, qushlar ham kulfatimdan ranju alam topadilar".

5. "Voqea shunday edi: u lashkarboshi (Navfal) meni ko'rganda yirtqichlar mening qo'shinim edi".

6. Qarang, XX bob 4-izoh.

7. "Navfal masalasini yozgan eding, lekin u jinnilik mendan voqeKj bo'lmagan edi".

8. "Uning maKjnodor, o'lchovli xatini Majnun tumor qilib, taqib olgandek, bu ham uning xatini tumor qilib taqdi".

XXVIII

1. "Majnunning otasi dasht atrofini quyundek kezib, o'z devona niholini sargashtalikda topmog'i; junun dashti qaroqchilari har damda uning hushi karvoni odamlarini savdoyidin asir etganidan ajib holatga tushib qolgani; nasihatlar hush dorusi bilan uni bir lahza o'ziga keltirgani va o'zi bilan uyiga olib borgani".

2. "Dod-fig'oniga pand-nasihatni ham qo'shdi, shoyadki uni tiyiltirsa".
3. "Ko'nglini yaxshi umidlar bilan tinchitib, har tomonga tuyasini surardi".
4. "Goho shoshilib kesak tashish bilan mashg'ul bo'lar va u kesaklardan minora yasashga urinar edi".
5. Bu 6 baytda takror va tarseKj sanKjati ishlatiladi.
6. Bu baytning mazmuni: "Birin-birin barcha ketganiga o'xshagan, bevafo falakdan ota-onamga etishgan ish menga ham etib qolsa".
7. Bu baytda irsoli masal sanKjati ishlatilgan. Unga ko'ra shoir o'z fikrini tasdiqlash uchun hayotdan, tabiatdan yoki xalq maqollari, hikmatli so'zlaridan foydalanadi.
8. "Xamsa"ning 1960 yilgi nashrida bu baytdagi misralar o'rn almashgan.
9. "Javobda bunday so'zlarni gapirdi".
10. "Yirtqich hayvon qay tomon ketsa, uning orqasidan ketish yaramaydi, odam yovvoyisini odam qilib bo'lmaydi".
11. Bu ikki baytning mazmuni: "Uzrini batamom aytib bo'lgach, tuya tomonga tez qadam tashladi, yukdagi arqonin chaqqon echib olib, uni o'z bo'yniga bog'ladi".

XXIX

1. "Navfalning Majnun qabilasi mehmonligidan qaytgach, Majnun otasiga mezbonlik qilgani; payvandlik ipi oralarida mahkam bo'lib, mehmon uyiga kelmasdan Majnun biyobonga azm qilib, Layli cho'poniga yo'liqqani; u cho'pon itidek yalinib, cho'pon uni qo'ylar orasiga yashirgani; Laylini ko'rgach, qurbon qo'yi (Majnun) bilan xo'ton jayroni (Laylining yiqilmog'i, har qaysini bir vasila bilan o'z qabilalariga eltganlari".
2. "So'z karvonining karvonboshisi".
3. "Quyosh Navfali o'zini yashirganda, osmon Majnunning ko'z yoshini ko'paytirdi".
4. "Yulduzlar yo'l kulchalarini yoyib yubordilar. Navfal o'tlanib yo'lga tushdi".
5. "Majnun uchun qayg'urganda, uni o'ziga kuyov qilish masalasini ham aytgan".
6. Podosh - evaz, badal, mukofot.
7. "Surishi" - to'i ishi.
8. Bu satr "Xamsa"ning 1960 yilgi nashrida "Ohu havola qilib taku dev" tarzida berilgan. U "Layli va Majnun"ning tanqidiy matnida "Oyini havolanib taku dav" shaklidadir. Biz ham satrni tanqidiy matndagi holda tikladik.
9. Bu to'rt baytniig mazmunn: "Majnun ohi, osmonkezar quyoshdek havoda elib-yugurar, uni yori mehri osmon mehri (quyoshi) bosh urgunga qadar eltmoqda edi. Falak kampiri echkisipi sotib olgach, tezdin sut qatralarini artib oldi (yaKjni sharqdan oqarib tong otdi). Kampir hunar ishlatib, u sut bilan darhol yumaloq pishloqni namoyon qildi (yaKjni quyosh chiqdi).
10. Xizr - Afsonaga ko'ra "obi hayvon" (tiriklik suvi)ni izlab topgan va undan ichib doim tirik yurgan - bir payg'ambarning nomi. Kishilarga hamrohlik qilishi bilan mashhur. Baytda shunga ishora qilinadi.
11. Ganam - ko'y.
12. Ganju dalol - noz-karashma.
13. "Shu paytda ikki tevalik, tevalarini jadallatib etib kelishdi". 14. L<i\$ a B B"urgochntuya.
15. Vodiyi Ayman - Arabistondagi joyning nomi.

XXX

1. "Majnun otasi ko'p nasihatlar bilan Navfal hashamiga olib borgani; Navfal sur asbobini surur bilan chiqargani; nikoh ipi akdi tuzilib, u mahkam bo'lmasdan burun uzilgani; bbr oshiq maKjshuqi vaslidan kom topgani; yana bir oshiq maKjshuqi vaslini tilab etib kelgani".
2. Talofiv B"evKjz, badal maKjnosida.
3. Bu baytda to'y oldidan Majnunni yasantirib, unga tun va kunga o'xshash, yaKjni qora va oq yungli po'stin kiydirishgapi haqida gap boradi.
4. Jashn anjumaniv B"to'i majlisi.
5. Iysi iKjjozv B"ShonKjmo mo'Kjiz ko'rsatuvchi. Bu erda nikoh qilish paytidagi imom va u tomonidan o'qiladigan duolarga ishora.
6. "U atrofda ko'pchilik yoki biror ayg'oqchi, xullaski, biror maxluq yo'q edi".
7. Garomatv B"nushshmon, qayg'u-hasrat.
8. "El ichida meni yomon otliq qilmay".
9. "Men el ichida mazammatga (gap-so'zga) qolmasam, sen shundan malomatlariga o'zingni tutasan". 10. Dashna v B"xanjar.
11. Bu ikki baytning mazmuni: "Tong subh kelining yuzida yorug'lik ko'rguzgach, falak pardozechisi u kelin ro'parasiga quyosh chashmasidan ko'zgu tutdi".
12. Bu baytda irsoli masal sanKjati asosida "Taqdirini tadbir etib bo'lmas" maqoli mazmunida foydalangan.
13. "Dard-mashaqqatlar bergan bu sir, uning jismini kasallantirib ko'rpaga yotqizdi".

XXXI

1. "Falak zoli nayrangining o'zgarib turishi Majnunni Navfal qizi visoliga etkurmey turib ayirgandek, Laylini ham Ibni Salom malomatidan salomat ayirib, hajrning qaro tunida ikki nomurodni murodga etkurgani va badansiz ruhni ruhsiz badanga kiyurgani; ruh bilan badan vasli muyassar bo'lgach, firoq tig'ini surib, o'sha suv bilan visol o'tini o'chirgani".
2. Bu ikki baytning mazmuni: "Ishi ko'proq hiyla va aldovdan iborat bo'lgan falak, bir necha kun Majnun bilan hazillashib, YO'Q, balki, behayolik bilan uni uylanishga buyurdi".
3. "Nikoh tuzish soati kelib, bu to'y tantanasini yana rivojlantirar edi".
4. "Bu kecha falak ikki yuzlamaligi bilan ko'p qiziq hodisalar yuz berdi. Birisi shuki, jonlari dardga to'la u ikki shaxsni falak daryosi mavj urib, har ikkalasini ayrim-ayrim qovushtirmoqchi bo'lib, bularning har birini boshqa birov bilan juft qildi, lekin har ikki gavharni ham bejirim (pok) sakladi".
5. Bu ikki baytning mazmuni: "Go'yoki pazar soluvchi munajjimi ediyu, har ikki ishga bir vaqtni belgilagan edi, lekin agar bu ishda munajjim ojiz qolgan bo'lsa, aslda "munajjim yolg'onchidir", yaKjni haqiqatni oldindan belgilay olmaydi".

6. Bu ikki baytning mazmuni: "Alqissa kuyov holdan ketib, kuchsizlik uning tanini poymol qilganda, o'sha kecha bugun el va ayol, kampir, qizlar uning boshiga to'plangan edilar".

7. Bu baytdan boshlab, oshiq-maKjshuklarning visol ayyomida jahondagi barcha mavjudotlarning ularga xayrixohligini g'oyat go'zal va yoniq taKjrifini beradi: "Jahondagi barcha maxluqotlar, shu paytda har ikkalasining vaslini tilar edilar. O'rgamchi ham shuvoqqa o'ralib, iplari bilan o'z tumshug'ini bog'lab olgan edi. Ko'rshapalak ham qanoti bilan olamga parda solgan edi. Bo'ringning esa quloklari yuziga tushib, ko'zining chirog'i yopilgan edi. Ukki bo'lsa, nogoh ovoz chiqarib yubormaslik uchun, tumshug'ini parlari ichiga olgan edi. Qo'ychi itini uyqu devi har bir juniga kirib olgandek, bosib olgan edi. Bu anbar olud qorong'u kecha, makr bilan tulkinining uyasiga tutun solgan edi. Hayvonot va qushlar tinchlanib, gazanda va yirtqonchlar uyquga cho'mgan edilar. Bunday vaslning zoe ketmasligi uchun, tabiat ham madad ko'rsatardi. Ne gard uchib, ne el esar edi, suvlar ham jimgina oqib, hech qanday o'tning yolqini ko'rinmas edi. Havo mizoji o't ko'rasining yuzini to'sib olishga moyil edi. Sovuqlik sipohi tushmasin uchun, o'gning pardasi to'sqinlik qilardi.

To'qqiz falak bir-birining yuzini to'sgani singarn shu sovuqlik falak yuzini pok saqlar edi. Harakatsiz yulduzlar esa baxtsizlik keltiruvchi niyatlaridan voz kechib, saodat bag'ishlovchi yulduzlar orasidan o'rin oldilar. Oyning kulchasida nur ham ko'rinmas edi, er uni quyosh ko'machdoniga ko'mgan edi. Atorud (Merkuriy) tong otguncha hech ko'zini yummasdan, "ko'z tegmasin" oyatini yozar edi. Zuhra yulduzi ashula qilmay, chang chalolmay, parda ichiga yashirinayotgai edi. Quyosh shamKji er tagiga botib, kecha xilvati o'z shamKjini chiqargan edi. Bahrom (Mirrix) yulduzi g'azab bilan payza o'q'talib, har kim yomon ko'z bilap qarasa ko'r qilmoqchi bo'lib turar edi. Birjis (Mushtariyb T"Yupiter) esa shu ikki dilraboga fursat tilab, qo'l ochib duo qilar edi. Zuhal yulduzn esa, baxtsizlik yog'dirishdan nomus qilib, shunga o'z yuzidan qora rang berar edi. Tun ham qo'llarini qoraga bulg'ab, sahar yo'lini to'sar edi. Tong shabadasini urmas va tun kullarini ham sovutmas edi. Chin tong nafas olishga ham havas qilmas, yolg'on tongga esa, bu kechadan o'rin ham yo'q edi. Falak gardishini tun dudlari tutib, tongning damini qaytargan edi. Eldagi aql charog'ida yorug' ham yo'q, butun maxluqot chuqur uyquga tolgan edi. Ular ikkisi baxti uyg'oq kishilarday, bir-birlarning diydoridan mast bo'lgan edilar. Falakning yillar bo'yi davom qilgan xilof odati, harakatlari bir kechada yo'q bo'lgan edi".

8. Nofai tatorb T"Toza va eng xushbo'y mushk (qora tusli va eng xush isli narsa).

9. "Yolg'on kulishlarga rog'ib bo'lib, yolg'on tong ham ota boshladi".

XXXII

1. "Firoq toshi ko'ksiga urilaverib, Majnunning Najd tog'ini oromgoh qilgani; ko'zidan to'kkan bag'ir qonidan u tog'da lolazor ochilgani; mushk bo'yli ohusi yodi bila so'zga kirib, mushk sochuvchi nasim bilan navo ko'rgizgani".

2. Majnun Laylidan ayrilib shu Najd tog' cho'qqisida vahshiy hayvonlar orasida kun o'tkazadi. Bu erdan Layli qabilasining manzili ko'rinib turardi.

3. "Oy (Layli)ning chodiri bo'sh qolgan edi, bu chodirning oyi qaytib o'z chodiriga kirdi".

4. "Subh kuyovdek berilib, jilva bilan namoyon bo'lgach, undagi diqqinafas sadbarg guli rangi bilan uni sarg'aytirdi", yaKjni tong otib, so'ngra quyosh chiqdi.

5. "Najddagi qoplandan osmon asadiga kulfat etardi, echkisi esa osmonning jaddi (ko'kdagi 12 burjdan biri - u kiyik shaklida tasavvur etilgan) bilan baravar yugurar edi".

6. "Uning surati lutf qalami bilan chizilgan edn, joni esa nofa mushkping xushbo'y hididan edi".

7. Bu ikki baytning mazmunn: "Silliq tanangga ipakli libos kiygaysan, ostingga ipak o'rnida qoqum terisi to'shalgan. Sag'ringda esa, toza o'rtik, yuzing ham, peshonang' ham ajoyib go'zal".

8. Shoir maKjshuqa tishlarinp lola ustiga tushgan shudringlarga o'xshatadi.

9. Pozahr - zaharni qaytaruvchi, zaharga qarshi.

10. Qalamshg shatsib T"qamish qalamning yoriq qismi.

11. Dostonning boshqa boblari oxirida Navoiy o'z shaxsi nomidan (man, mani, manga) lirik xotima yasaydi. Tanqidiy matnda ham, manga" yozilgan. 1960 yil nashrida esa "sanga" deb xato berilgan.

XXXIII

1. "Majnunning ota-onasi uning muhlik firoqidan halok bo'lib, u bu holni ko'rgani; tuproqlariga eldek etib, ota go'ri boshida etimlik dardi bilan, ona qabri toshida asirlik mungi bilan fig'on tortgani".

2. "Kofurin (g'oyatda oq va xushbo'y modda) sharbat kabi ichgan sari, badanidagi harorat battar ko'tarilar edi".

3. "Agar tabib kasalga tuxmiyona (dorivor o'simlik urug'i, hab dori) bersa, uning donalaridan zaharli giyohlar o'sadi".

4. "Tabibning taranjabin (ichni yumshatadigan) dorisi kasalning ichini qabziyat qilar, iskanjabin (safro moddasini yo'qotadigan) dorisi bo'lsa, safroni ko'paytirar edi".

5. Bu uch baytning mazmuni: "Kasal uchun qilingap butun tumor, jodugarlik va duoxonliklar kasalning azobini yana ham oshirishga sabab bo'lar, kasalligining azobi qo'rqinchli bo'lganidan bu azoblarni to'xtatishga iloj topilmas edi. Ko'kdan "Omonatni ber!" degan tovush kelganidan so'ng, o'zidagi jon omonatini topshirdi".

6. Zol - keksa kampir; bu erda Majnunning onasi ko'zda tutiladi.

7. Abushqa - yoshi ulug' kishi, qari odam. Bu erda Majnunning otasi ko'zda tutiladi.

8. Javona chitsarmots - bola ochish.

9. Jo'yi matsom bo'lmaslik - o'z joyiga qaytmaslik, o'z erini qidirmaslik.

10. Hamomani sut silmotsb T" kabutarni emoq, demakdir.

11. Qubur - arabcha: qabrning ko'pligi,- qabrlar, go'rlar.

12. Munxasifb T" tutilgan, nuri to'silg'an, xiralangan.

13. "Lekin qum ustida chekkan ohining alangasi o'z jismini qovurgan baliqday qildi".

14. "Bu holat o'tgach, xayoli yana ota-onasiga ketdi".

XXXIV

1. "Majnunning yor hajri o'tidan kuyg'an taniga ota-ona hasrati yana ikki o'ldiruvchi dog' qo'yganidan mashaqqati qattiq bo'lganini Layli eshitib, u kuyganni kuydirgan o'tlar tobidan isitib, dudidan o'zining hayot ro'zgori qaro bo'lgani".

2. Iram, Bogi Iram**ʻ**ʻ Afsonaviy jannatsimoi go'zal va xushhavo bog'. Bu baytda Layli Iram bog'idagi gulga o'xshatiladi.
3. "U sarv sening naqs, jahonni xarob qiladig'an zuzanobing (quyruqli yulduz, naqs yulduz) emasedi-ku!"
4. Bu ikki bayt mazmuni: "Bularga qanoatlanmay toshlar orasida talqon qnlmoqchisan. Bahroming bilan baravarlalshib qonidan rang olgan emas edim". Bu erda ilmi nujumdagi Bahrom sayyorasining harbiy ishlar - qon to'kishlar homiysi ekani nazarda tutilgan.
5. "Terlari gul yuziga tomib isitmasi bilan yuzi cho'g'dek qizargan edi".
6. "Goh hushida gohi behud edi, nur yo'q ko'zlarida, murda kabi edi".

XXXV

1. "Xazon eli bog' zebolari hayoti shamKjini o'chirganda Layli hayoti bahorining gullarini ajal xazoni sovuq shamoli ko'kka sovurib, Majnunning ruhi bulbuli badan qafasini gulbun uzra tashlab, u yaralangan gul bargi so'lguncha uchib ketgani".
2. "Kuz faslining shamoli shunday etishdiki, barglar ham o'z jonidan kechib yubordi". Bu baytning birinchi misradagi "mahrajon" so'zi "mehrjon"ning arabchalashtirilgani bo'lib, "mezon" burji maKjnosidadir, ikkinchi misradagi "mehrjon" ikki so'z bo'lib, "mehr" (muhabbat)ni jondan ko'tardi, demakdir", deb izohlaydi S. Ayniy.
3. Afshon - naqqoshlikda bir turli naqshning nomidir. Bu naqshda naqqosh rangni qilqalam bilan qog'oz ustiga sepadi, bunday naqshni o'zbekchaga ayni tarjimasi "sepma" bo'ladi. Navoiy bu ikki misrada naqqoshlikdagi mana shu sanKjatdan foydalanib, suvni moviy varaqqa (qog'ozga), xazon barglarini uning ustidagi sepilgan "sepma" naqshga va el (shamol)ni naqqoshga o'xshatadi. (S. Ayniy. Alisher Navoiy. Xamsa. Layli va Majnun. T., 1947. 236-bet.)
4. "Og'iz yumilgach, iyak chuqurchasi ochiq namoyon bo'lib qolgan" (chuqurchani chohga, uning yonidagi xolni kabutarga o'xshatilgan).
5. Sakiroti mavt - jon talvasasi.
6. Bu bayt mazmunn marhumning ota-onasiga aytilgan tasalli so'zlarni anglatadi.
7. O'z qolibini tihi aylamak - o'z tanini ruhdan bo'shatadi, yaKjni joni badandan chiqadi.
8. Bayt mazmuni: "O'rilgan sochlaringni yozib, olamga xushbo'y hidlarni taratsam".
9. Ikki afKji - ikki ilon, yaKjni ikki o'ram soch. Laylining onasi qizi o'lgach, uning sifatlarini aytib yig'laydi.
10. "Yuzungga gultojixo'roz donasi kabi qora xol qo'yay".
11. MiKjjar - boshga o'raladigan ro'mol.
12. "Kerak narsalarni hozirlab, o'likni odat bo'yicha yasantiradilar".
13. Mururi ayyom - kunlar o'tishi.

XXXVI

1. "Ishq taKjridaki, aynining nurli toblanishi tuproqni chashmadek oqizadi; shinining uchqunlari shuKjlasini ko'ngullar qo'shiniga nuqson etkazur; qofining vazmin toshli tog'i kimga yuklansa, nobud etar va nuqtalarining toza dog'i har chok ko'pgilga tushsa lolaning besh bargidek qonga bo'yaydi".
2. "U o'tda agar xushhol bo'lsa, shu bilan birga u o'sha o'tda erib ham ketdi".
3. Oyinai Iskandar - Iskandar oynasi. Iskandar tomonidan temirga sayqal berib yaratilgap oyina. Go'yo unda Jamshidning jomidagidek, shu asnoda bo'layotgan narsalarni ko'rsa bo'lar ekan. Iskandar (356-323) eramizdan avval yashagan makedoniyalik Filippning o'g'li. Yoshligidan harbiy salohiyat paydo qilib, Eron, Arabiston, Hindiston kabi mamlakatlarni ishg'ol qilgan. Badiiy adabiyotda Iskandarga bag'ishlangan asarlar juda ko'p. Nizomiy, Dehlaviy, Jomiy va Navoiylarning maxsus dostonlari shular jumlasidandir. Ularda Iskandar qudratli hukmdor timsoliga aylangan. (Qarang: Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. T., 1991, 8-tom**ʻ**ʻ 500-bet).
4. Farang - Yevropani anglatadi.
5. Ishki majoziy - Haqiqiy bo'lmagan zohiriy ishq.
6. "Bu to'rt baytning mazmuni: "Avvalgisida kishi tozalanib, ikkinchisiga o'tsa, yo'q-yo'q, o'tish emas, balki haqiqiy ishqni o'ziga tortib, ko'ngliga visolning urug'ini eksa, ham uni butunlay toroj etib, uning ramziy shaklidan asar qolmasa, ko'rinadigan joydan ko'rinmasdan maqsadga singib ketisa".
7. Subhi kozib - yolg'on subh.
8. Bu uch baytning mazmuni: "Har qanday rangi sariq kishini oshiq deb bo'lmaydi, chunki har bir sariq gul ham zaKjfaron bo'lolmaydi. Jazb etolmaydigan sariq yuz riyoli bo'ladi, samg' (daraxt elimi) kahrabo o'rniga o'tmaydi. Sariqlikda qanchalik mashaqqatlar ko'rgan bilan zirnih (oltinugurt bilan margumush aralashmasi) oltin bo'lolmaydi.
9. Bariy-pok,chetda.
10. "Yaratilishidanoq uning qanotida dog' bor, ishq uni hech bir tark etgan emas".
11. "Ey kosagul, otashparastlar olovini yoqqin! Mening g'amim obnus (qora tusli qattiq va xushbo'y daraxt) yog'ochiga o'xshagan qora qayg'udandir".

XXXVII

1. "Falak ehtiroimli, quyosh nisbatli osmon bo'lgai shahzoda, yaKjni Sulton Uvays bahodir madhida xotima: nasihatlar bisotida ko'p laKjl va yaxshi saqlangan dur va pandu nasihatlar dasturxonida mevalar va gunogun nozu neKjmatlarni ul hazratga quloqqa olmoq va og'izga solmoqning chaqirig'i".
2. Bu uch baytning mazmuni: "Daryoning durri va konning laKjli kabi so'zlarni topgach, ularni shahzodaga bag'ishlayin. U adolatli shahzodadir, uning etti otasigacha shoh bo'lgandir. Butun koinot, zamona sultoni shahzoda Uvays dargohining tuprog'i hisoblanadi".
3. Shahzoda Uvays - Sulton Husayn Boyqaroning akasining o'g'li.
4. "Zotidagi hayo va odob, xuddi ammasi, xolasi, tog'asi va otasiga o'xshashdir".
5. Oga-onaga bab-baravar qul bo'l, chunki xudo: "Ota-ona ehsondir" degan (yaKjni g'animat va ulug' neKjmatdir demak").
6. Mustafo - Muhammad payg'ambarning sifati.
7. Zilli iloh**ʻ**ʻ Xudo soyasi, podshoh.
8. Bu ikki baytning mazmuni: "Qassobning qora molini parvarish bilan semirtirishi uni o'ldirish - so'yish uchundir. Parvarishdan

This is not registered version of TotalDocConverter

9. Bu ikki baytning mazmuni: "Shunisi qiziqki, o'g'ridan qolgan narsa bilan jonni qutqarib, shaharga etganda tamg'achi (savdogarlar molidan boj oluvchi) ham uning boshiga kelib, do'q bilan zakot so'raydi".
10. LojurKja sumurmoq - qultumlamasdan, to'xtamay simirmoq.

XXXVIII

1. "Bu dard yig'isi tugashining tarannumi va bu hasratnomasi oxirining aytilishi va tartibi avzoyining afsonasni tuzmoq, xato va kamchiliklari raqamlariga eKjtirof aytib, bu bobda haqdan avf so'ramoq".
2. "Sahifalarping yuzida dard jilvalanadi, mistar (chiziqsiz) qog'ozga chiziq tushirish uchun qalin qog'ozga iplar tortib yasalgan chizgich; transporant) chizig'i hajrning katta yo'lidir". 3. Surohi-may idish.
4. "Forsiy til bilai so'zlar nazm etilganidan, faqat forscha biladiganlargina bahra topdilar".
5. Atrok - turklar.
6. "Agar modda kamroq ersa, yaKjni mazmun unchalik chuqur bo'lmasa, g'am emaymiz, chunki bunda asli maqsad zavqdirki, bu kam emas".
7. Filotun (Aflotun) - qadimgi Yunon (grek) faylasuflaridan bo'lib, Suqrotning shogirdi va Arastuning ustozidir. Eramizdan ilgari 427 yilda tug'ilib, 347 yilda vafot etgan.

AvvalgiIII- qismB Keyingi

В† Izohlarni tuzishda "Layli va Majnun" dostoni yuzasidan yaratilgan tadqiqotlardan, Alisher Navoiy "Asarlar"i o'n besh jildligining sakkizinchi jildiga Porso Shamsiev tuzgan izohlardan, dostonning nasriy bayonidan (Amin Umariy va Husaynzodalar tuzgan nasriy bayonni tuzatish va to'ldirishlar bilan qayta nashrga tayyorlovchilar Vahob Rahmonov va Naim Norqulov. T., 1976) va shoirning o'z asarlaridan foydalanildi.